

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Hana Fuková

**Rehabilitace politických vězňů
v Československu. Zákony o soudní rehabilitaci
z let 1968 a 1990**

Bakalářská práce

Praha 2012

Autor práce: **Hana Fuková**

Vedoucí práce: **Mgr. Jaroslav Cuhra, PhD.**

Rok obhajoby: 2012

Bibliografický záznam

FUKOVÁ, Hana. *Rehabilitace politických vězňů v Československu. Zákony o soudní rehabilitaci z let 1968 a 1990*. Praha, 2012. 56 s. Bakalářská práce (Bc.), Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Jaroslav Cuhra, PhD.

Abstrakt

Předmětem bakalářské práce je srovnání dvou zákonů o soudní rehabilitaci, které byly vydány v důsledku snah o revizi politických procesů, především těch z 50. let. Politické procesy byly a dodnes jsou jedním z nejdiskutovanějších témat týkajících se období vlády komunistické strany. Lidé v nich byli obviňováni ze skutků, které nespáchali, a v mnoha případech odsuzováni k smrti jen proto, že se stávajícím režimem nesouhlasili nebo pro něj byli „nebezpeční“. Když nejprve v polovině padesátých let a později koncem šedesátých let začala vládnoucí strana s jejich revizemi, zaměřila se jen na případy odsouzených bývalých komunistů. Nejprve byly ustaveny tzv. revizní komise, později, v roce 1968, když byla celková společenská a politická situace uvolněnější, byl vydán první zákon o soudní rehabilitaci, který měl očistit všechny nespravedlivě odsouzené v politických procesech. Po srpnové invazi následující politika normalizace ale odsunula téma rehabilitací do pozadí. Naopak, v sedmdesátých a osmdesátých letech znovu probíhaly politické procesy, už se však nevyznačovaly takovou brutalitou a přísnými tresty jako dříve. V roce 1990, po nástupu demokratického režimu, bylo přistoupeno k řešení problematické otázky „očištění“ bývalých politických vězňů stejně jako v roce 1968 pomocí právní normy. Analýza vede k otázce, zda v tomto ohledu mohly být a byly zákony úspěšné. Zákony o soudní rehabilitaci byly přijímány za odlišných okolností, s jinými cíli, přesto jsou si v mnoha ohledech podobné.

Abstract

During the time when the Communist Party was the leading political party in the Czechoslovakia, many illicitness had happened, one of them were political trials. People convicted in these trials were innocent and accused of crimes just because the regime wanted to get rid of them as they were in some way “dangerous” for the communist regime. The subject of this bachelor paper is to compare two acts on judicial rehabilitation that should

have rehabilitated those people, who were unfairly convicted in the political trials. The first law was issued in the year of 1968, the second thirty-two years later, in 1990. The acts were issued in different political situation. However, there are some similarities between them, as well as evident differences.

Klíčová slova

političtí vězni, soudní rehabilitace, politické procesy, komunismus, Československo

Keywords

political prisoners, judicial rehabilitation, political trials, communism, Czechoslovakia

Rozsah práce: 122 897 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Hana Fuková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce za ochotu, snahu, odborné rady a pomoc při psaní bakalářské práce, a své rodině.

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Hana Fuková

E-mail:

h.fukova@seznam.cz

Semestr a školní rok zahájení práce:

LS, 2010/2011

Název práce:

Rehabilitace politických vězňů v Československu. Zákony o soudní rehabilitaci z let 1968 a 1990

Semestr a školní rok ukončení práce:

ZS, 2011/2012

Vedoucí bakalářského semináře:

Doc. PhDr. Jiří Vykoukal, Csc.

Vedoucí práce:

Mgr. Jaroslav Cuhra, PhD.

Zdůvodnění výběru tématu práce:

Ačkoliv je téma politických procesů a politické represe vůbec dodnes jedním z nejdiskutovanějších témat týkajících se období vlády komunistické strany v Československu v letech 1948 – 1989, problematika (soudní) rehabilitace bývalých politických vězňů není v české historiografii dle mého názoru dostatečně zpracována a tato práce by měla přispět k jejímu hlubšímu poznání.

Cíl práce:

Cílem práce je analýza a srovnání dvou vydaných zákonů o soudní rehabilitaci z let 1968 a 1990. Cílem je popsat oba zákony a okolnosti jejich přijetí jednotlivě a v závěru tyto právní normy srovnat, a to především z pohledu jejich zadání, přípravy, mediálního přijetí, obsahu a aplikace.

Závěr práce:

Analýza a následné srovnání sledovaných zákonů ukázaly, že ač byly právní normy přijímány v odlišné politické situaci a zákonodárci v roce 1990 odmítli při řešení otázky rehabilitace politických vězňů zvolit cestu novelizace zákona o soudní rehabilitaci z roku 1968, jsou si přesto zákony v mnohém podobné (v některých částech jsou dokonce doslovně shodné), nicméně ty oblasti, ve kterých se liší, byly pro rehabilitaci bývalých politických vězňů zásadní (forma rehabilitace, počet rehabilitovaných podle zákona). Cesta k plné rehabilitaci bývalých politických vězňů byla dlouhá, nebyla jednoduchá, nastaly na ní paradoxní situace a související témata jsou diskutována dodnes.

Základní charakteristika tématu:

Cílem komunistické strany po převzetí moci v únoru roku 1948 bylo vypořádat se především s politickou opozicí a s lidmi „svobodně smýšlejícími“. Existovalo mnoho forem represe a perzekuce, jednou z nich byly inscenované soudní procesy. Všechny pokusy o revizi těchto procesů končily neúspěchem, neboť byly spíše než snahou o nápravu nezákonností motivovány úsilím zakrýt jejich rozsah. A tak až uvolněná atmosféra roku 1968 otevřela prostor pro vydání (prvního) zákona o soudní rehabilitaci, ale i tento pokus o nápravu vyzněl v nadcházejícím období normalizace do ztracena. Politické procesy navíc probíhaly dál, v 70. a 80. letech, neměly už však tak tragickou podobu jako procesy v letech padesátých. Po změně režimu a nástupu demokracie se společnost i politická scéna zabývaly otázkou, jak se s komunistickou minulostí „vyrovnat“. Součástí této otázky byla i rehabilitace bývalých politických vězňů, jejímž „řešením“ byl (druhý) zákon o soudní rehabilitaci, přijatý v červnu roku 1990.

Struktura práce:

Úvodní část práce bude věnována politickým procesům, které probíhaly v padesátých letech v Československu, prvním pokusům o jejich revizi a rehabilitaci těch, kteří byli v procesech odsouzeni. Popíšu zde činnost revizních komisí a jejich výsledky (závěry). Součástí úvodu bude i pasáž o důvodech komunistické strany k otevření revizí a postoji strany k revizím a rehabilitacím. Ústředním tématem práce pak budou rehabilitační zákony z let 1968 a 1990 a jejich analýza – v obou případech uvedu dobové souvislosti, jaké bylo jejich politické zadání, jak probíhaly přípravy zákona a politická debata, která jejich přijetí provázela, jak na přijetí zákona a vůbec snahu o rehabilitaci politických vězňů reagoval tisk a jak byly zákony uplatněny v praxi. V závěru práce oba analyzované zákony srovnám, a to jak po stránce obsahové, jazykové, tak z hlediska jejich mediálního přijetí, nejdiskutovanějších částí a jejich aplikace.

Prameny a literatura:

CIGÁNEK, František; FELCMAN, Ondřej. *Národní shromáždění. Květen 1967 – červenec 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 2002. 470 s. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 3. /1. svazek.

FELCMAN, Ondřej a kol. *Vláda a prezident. Období Pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 2000. 504 s. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 8. /1. svazek.

HOPPE, Jiří. *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha: Prostor, 2009. 390 s.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953, 2. část*. Praha: SPN, 1991. 146 s.

MAYER, François. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Přel. Helena Beguivínová. Praha: Argo, 2009. 273 s. Historické myšlení, Svazek 47. Přel. z: Les Tchèque et leur communisme. Mémoire et identités politiques, vydaného nakladatelstvím Éditions EHESS v roce 2003.

PERNES, Jiří. *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 200 s.

Potlačená zpráva (Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949 -68). Úvod a závěr Jiří Pelikán. Wien: Europa – Verlag, 1970.

VONDROVÁ, Jitka; NAVRÁTIL, Jaromír; MORAVEC, Jan. *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 1999. 584 s. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 9. /1. svazek.

VONDROVÁ, Jitka; NAVRÁTIL, Jaromír. *Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen 1967 – srpen 1968)*, Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 9. /2. svazek, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha-Brno, 2000.

VYKOUKAL, Jiří; LITERA, Bohuslav; TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha: Libri, 2004. 860 s.

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

Úvod	2
Metodologie	3
Struktura práce	4
Vymezení pojmů	4
Politické procesy a průběh rehabilitací do roku 1968	6
První pokusy o revizi	7
Kolderova komise	9
Barnabitská komise	10
Rok 1968	10
Pražské jaro	11
Rehabilitační zákon z roku 1968	12
Vznik Klubu 231	12
<i>Představy K 231 o rehabilitaci</i>	15
Příprava zákona	15
Přijímání zákona	18
Ohlasy v tisku	20
Znění zákona	21
Aplikace zákona č. 82/1968 Sb.	23
Revize a rehabilitace v letech 1968 - 1990	24
Další rehabilitační komise	24
Novela zákona č. 70/1970 Sb.	26
Politický vývoj v Československu od 70. let do roku 1989	28
Po převratu	29
Zákon č.119/1990 Sb.	29
Potřeba zákona	29
Projednávání	30
Ohlasy v tisku	32
Znění zákona č. 119/1990 Sb.	33
Aplikace zákona č.119/1990 Sb.	34
Srovnání	37
Závěr	39
Summary	41
Literatura	43

Úvod

Politické procesy byly jedním z nástrojů používaných komunistickou stranou během její vlády v Československu k upevnění moci. Procesy probíhající od únorového převratu v roce 1948 až do poloviny padesátých let měly vyvolat strach, vychovávat masy a dopomoci přesvědčit lid o oprávněnosti komunistického převratu. Komunistická strana se jejich prostřednictvím chtěla vypořádat s odpůrci nově nastoleného režimu, s lidmi, kteří byli příliš „nakaženi“ svobodou (členové protinacistického odboje, vojenští důstojníci, českoslovenští piloti sloužící u letectva Velké Británie), s politickou opozicí a mnoha dalšími „nepřáteli socialistického zřízení“ (buržoazií, církvemi, katolickými spisovateli, atd.). Nakonec se mezi obžalované v politických procesech dostali i mnozí komunističtí funkcionáři, v rámci „hledání nepřítelů uvnitř“. Politické perzekuce a procesy pokračovaly a byly jedním z charakteristických znaků režimu až do jeho pádu v roce 1989, byť už v dalších letech neprobíhaly v tak tragické podobě. Vyrovnat se s „dědictvím“ politických procesů bylo složité během komunistického režimu i po jeho pádu. Snaha o toto vyrovnání byla spojena především s revizemi procesů a úsilím (ať už jakkoliv ovlivněným dobou) o rehabilitaci¹ těch, kteří v nich byli odsouzeni.

Cílem této práce je analyzovat a srovnat zákonné úpravy rehabilitace z let 1968 a 1990, které byly pomyslným vyvrcholením snah o nápravu v minulosti spáchaných nezákonností, a částečně také shrnout podobu revizí politických procesů od jejich počátků v 50. letech až do jejich „dokončení“ přijetím zákona v roce 1990. Práce snad přispěje k připomenutí a hlubšímu poznání dané problematiky, protože téma rehabilitací politických vězňů není dle mého názoru zatím v české historiografii dostatečně zpracováno.

Základním tématem je hledání rozdílů a shod obou rehabilitačních zákonů, vytvořených za rozdílných politických a společenských podmínek, stejně jako hledání odpovědi na otázku, do jaké míry byla snaha o rehabilitaci bývalých politických vězňů úspěšná.

Ve své práci vycházím ze znění zkoumaných zákonů², z dobových dokumentů uspořádaných a vydaných v ediční řadě *Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970*³, dále ze stenografických zápisů schůzí parlamentu dostupných na internetu, v tzv. digitální parlamentní knihovně i dobového tisku. Po roce 1989 bylo v československé historii

¹ Očištění, zbavení předchozího odsouzení. Více kapitola Vymezení pojmů.

² Zákon č.82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci a Zákon č.119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci

³ Např. CIGÁNEK, František.; FELCMAN, Ondřej. *Národní shromáždění. Květen 1967 – červenec 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 2002.

tolik bílých míst, které bylo třeba zpracovat, že téma rehabilitací nebylo v popředí zájmu a bylo řešeno spíše v souvislosti s jinými tématy. Nepodařilo se mi nalézt žádnou monografii týkající se rehabilitací, stěžejní tak kromě dobových dokumentů pro mě byly publikace Karla Kaplana⁴, který se problematikou rehabilitací zabývá v souvislosti s politickými procesy. Pro období a okolnosti roku 1968 jsem vycházela především z knihy Jiřího Hoppeho, *Opozice '68*⁵, věnující se opozičním uskupením v období pražského jara, kde autor na základě podrobného studia líčí dramatické příběhy občanských iniciativ, resp. jejich zápas o legalizaci. Pro následující období, resp. pro popis politické situace v letech 1968 - 1989 bylo hlavním zdrojem pro mou práci dílo trojice autorů Jiří Vykoukal, Miroslav Tejchman a Bohuslav Litera *Východ*⁶, které podrobně líčí politický vývoj jednotlivých zemí sovětského bloku od jeho vzniku až do rozpadu bloku a zániku SSSR. Pro rok 1990, resp. jeho atmosféru a okolnosti vzniku dalšího zákona o soudní rehabilitaci jsem využila informací získaných z knihy François Mayer *Češi a jejich komunismus*⁷, ve které se autorka zabývá otázkou vyrovnávání se s komunistickou minulostí a vytváření kolektivní paměti.

Metodologie

Základním metodologickým východiskem byla komparativní metoda, uplatněná jak na analýze samotných zákonů, tak i na zkoumání dobového mediálního diskursu vztahujícího se k tématu rehabilitací, ovšem v rozsahu odpovídajícímu bakalářské práci. Práce není jen kompilací dosavadních výsledků historického bádání, ale i výsledkem samostatného výzkumu, včetně nalezení a využití dosud nezveřejněného pramene, uloženého v Národním archivu (jednání předsednictva ÚV KSČ o změně rehabilitačního zákona).

Základní snahou práce bylo přistupovat k dané problematice z širšího úhlu pohledu, s vědomím souvislostí zkoumaného legislativního aktu s aktuální politickou atmosférou. Po analýze historického a politického pozadí přijetí zákonů postavené na studiu dobových dokumentů přistupuji k vlastnímu srovnání právních norem. Srovnávat budu zákony z hlediska jejich obsahu, zadání, přípravy, mediálního přijetí a aplikace. Komparaci odvíjím od analýzy znění daných zákonů, informací získaných ze studia souvisejících dobových

⁴ Např. KAPLAN, Karel; PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barriston & Principal, 2001

⁵ HOPPE, Jiří. *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha: Prostor, 2009.

⁶ VYKOUKAL, Jiří.; LITERA, Bohuslav; TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Praha: Libri, 2004.

⁷ MAYER, François. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha: Argo, 2009

dokumentů a odborné literatury a v otázce mediálního ohlasu na přijetí zákonů z vybraného dobového tisku.

Struktura práce

Bakalářská práce je rozdělena do čtyř částí. V úvodní se nejprve krátce věnuji problematice politických procesů a dále pak shrnuji průběh revizí politických procesů od nesmělých a především nedůsledných počátků v 50. letech až do roku 1968, kdy byl přijat zákon o soudní rehabilitaci. Charakterizuji první tři revizní komise včetně jejich výsledků, uvedu dobové souvislosti a důvody, které k ustavení těchto komisí vedly.

V další části práce se zaměřím na první zkoumaný zákon o soudní rehabilitaci. Nejprve v této kapitole přiblížím atmosféru první poloviny roku 1968 a události, které k nastolení otázky rehabilitací vedly. Představím vize opozičního uskupení K 231 a vládnoucí KSČ o podobě připravovaného zákona a v dalších podkapitolách projednávání zákona v Národním shromáždění, analýzu ohlasů v denním tisku a jeho aplikaci.

Následující část se bude zabývat obdobím mezi dvěma přijímanými zákony, tedy roky 1968 - 1989, ovšem jen co se týče dalších revizních komisí, novelizace zákona o soudní rehabilitaci z roku 1970 a politických procesů probíhajících v 70. a 80. letech.

K otázce rehabilitačního zákona z roku 1990 uvedu podobně jako v případě zákona předcházejícího politické a dobové souvislosti, popíšu, jak bylo o zákonu jednáno v parlamentu, jak se o tématu rehabilitací, resp. nově přijaté legislativní normě vyjadřoval denní tisk a upozorním na problematické oblasti zákona.

V závěrečné části práce srovnám oba sledované zákony o soudní rehabilitaci, a sice z hlediska jejich obsahu, přípravy, zadání, uplatnění, ohlasu v médiích a určitých nedostatků.

Vymezení pojmů

K ujasnění problematiky rehabilitací je třeba si určité pojmy, které s prací úzce souvisí, blíže specifikovat. Ačkoliv se všeobecně hovoří o „obětech“ politických procesů, většina bývalých politických vězňů se jako oběti necítí, považují se za „bojovníky“ proti režimu, jeho odpůrci.⁸ V práci se ovšem snažím vyvarovat obou výrazů („oběti/odpůrci“) a mluvit vždy o „bývalých politických vězních“. Hlavním důvodem je složitost a neukončenost debaty o tomto problému, zjednodušeně ztotožněného s problematikou uznání tzv. třetího odboje, resp. protikomunistického odporu. Není v možnostech této práce a autorky postihnout všechny

⁸ Citován Stanislav Drobný, tehdejší předseda Konfederace politických vězňů, Praha 1999. In: MAYER, F., *Češi a jejich komunismus*, 166

aspekty týkající se tohoto tématu, a v zásadě by to práci zavedlo jinam. Sporné je totiž už samotné vymezení pojmů protikomunistický odboj a odpor. Nepodařilo se to ani zákonodárcům při přípravě zákona o protikomunistickém odboji.⁹ Protikomunistický odboj je chápán jako konkrétní ozbrojené, zpravodajské a sabotážní akce konané od roku 1948. Tento odboj ovšem vznikl nezávisle a spontánně, nebyl tedy nijak centrálně organizován a zaštiťován¹⁰. Z toho důvodu někteří historici protikomunistický „odboj“ jako termín neuznávají.¹¹ Pro samotné téma rehabilitací je to nepochybně důležité, výhodou pro mé užší téma je ovšem skutečnost, že v době projednávání obou rehabilitačních zákonů nebyl tento spor ještě primárním tématem politické debaty, byť byl jak v roce 1968 tak i v roce 1990 zmiňován.

K tématu rehabilitací se vztahuje také několik právnických pojmů. Politický vězeň mohl být propuštěn na svobodu několika způsoby – po uplynutí trestu, díky milosti či amnestii. „Očistit“ své jméno však mohl jen pomocí rehabilitace. Soudní rehabilitace (z latinského *rehabilitare* – znovu učinit schopným) je postupem, kterým se napravuje rozhodnutí soudu, jež bylo vydáno podle platných právních předpisů, které byly později shledány jako vadné¹². Rehabilitace také zakládá nárok na odškodnění, finanční i společenské. Amnestii a milost může udělovat hlava státu (prezident republiky), v obou případech jde o rozhodnutí prominutí nebo zmírnění trestu (resp. rozhodnutí o nezahájení trestního řízení nebo nepokračování v něm). Obě rozhodnutí jsou spojena se zahlazením odsouzení za trestný čin, občanskoprávní důsledky však přetrvávají (např. povinnost nahradit škodu). Amnestie je vždy udělována hromadně a není nutný souhlas amnestovaných. V případě milosti jde o individuální akt, na základě žádosti.

⁹ Blíže viz *Stanovisko historiků nejnovějších dějin k senátnímu návrhu zákona o účastnících protikomunistického odboje a účastnících odporu proti komunismu*. [online]. 2010 [cit. 2011-12-12]. Dostupné z WWW: < <http://www.zakonotretimodboji.cz/> >

¹⁰ *Na frontě studené války. Československo 1948 – 1956*. Prokop Tomek. Katalog výstavy k 60. výročí zahájení zahraničního protikomunistického odboje. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009.

¹¹ Viz např. *Historik Zidek k Mašinům: Třetí odboj není odboj*. [online]. 2011 [cit. 2011-12-12]. Dostupné z WWW: < <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/133339-historik-zidek-k-masinum-treti-odboj-neni-odboj> >

¹² *Iuridictum. Encyklopedie o právu*. [online]. 2009 [cit. 2011-12-12]. Dostupné z WWW: < <http://iuridictum.pecina.cz/w/Rehabilitace> >

Politické procesy a průběh rehabilitací do roku 1968

Během vlády komunistické strany v Československu v letech 1948 -1989 proběhly dvě vlny velkých politických procesů, první v tzv. zakladatelském období režimu, v letech 1948 – 1954, a druhá na počátku 70. let, v souvislosti se sovětskou okupací a oživením režimu právě v duchu 50. let. Od procesů padesátých let se ty po roce 1969 lišily mírou a formou perzekuce. Zatímco v padesátých letech bylo při šetření používáno fyzické násilí a tresty byly nesrovnatelně přísnější, po roce 1969 se už režim obával používat vyšetřovací praktiky s takovou brutalitou. Nicméně je zcela neopustil.¹³

Politické procesy 50. let patří k jedné z nejtemnějších kapitol československých dějin. Komunistická strana toužila po získání neomezené moci a k dosažení tohoto cíle si pořizovala potřebné nástroje, mezi něž patřily i politické procesy. Výsledky těchto procesů byly předem dány, obvinění vykonstruovaná. Nově nastolený režim se s jejich pomocí chtěl vypořádat se všemi svými (i potencionálními) odpůrci. Ty největší procesy jsou označovány jako monstrprocesy, vyznačovaly se větším počtem obžalovaných, stran povahy obvinění šlo převážně o „zločiny proti republice“. Byly veřejné, provázela je propaganda na stránkách tisku, měly přesně daný scénář, včetně rozsudků. Ty byly často nejpřísnější. Tyto procesy byly nezákonné (u zrodu stál politický záměr a účel, obžalovaní byli odsouzeni za činy, které nespáchali a v některých případech o rozsudcích rozhodovali příslušníci jiného státu, poradci ze Sovětského svazu).¹⁴

Masová nezákonnost byla jednak průvodním jevem (charakteristikou) zakladatelského období komunistického režimu (tedy v letech 1948-1953), ale také podmínkou přechodu od demokracie k diktatuře. Byly vydávány zákony v rozporu s ústavou, nařízení odporující zákonům, právo sloužilo jen jako prostředek k dosažení politických cílů. Soudy byly zbaveny své nezávislosti, nebyl uznáván princip presumpce nevinny a bylo upraveno soudní a správní trestní řízení tak, aby nebylo možné se nezákonnostem nějak bránit.¹⁵ Masová nezákonnost se stala jednou z nejdůležitějších a nejpoužívanějších forem politické, sociální, náboženské a jiné perzekuce společnosti.¹⁶

¹³ KAPLAN, K.; PALEČEK, P., *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, 40

¹⁴ *Ibid.*, 135

¹⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948 -1953*. Praha: SPN, 1991, 72-73

¹⁶ *Ibid.*, 75

První pokusy o revizi

Politické procesy v 50. letech se nevyhnuly ani nejvyšším funkcionářům komunistické strany. Procesy s komunistickými představiteli vyvrcholily v prosinci roku 1952 procesem s tzv. Protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským a jedenácti rozsudky smrti¹⁷. Odsouzení z řad komunistické strany sice tvořily jen zlomek z celkového počtu postižených (přibližně 280 osob z desítek tisíc odsouzených v politických procesech), jejich význam ale tkvěl v působení na režim. Odsouzení představitelů a budovatelů režimu, kteří se v mnoha případech podíleli na výrobě předchozích politických procesů, způsobilo krizi důvěry strany ve své vedení.¹⁸

Po smrti Stalina a následujícím uvolnění situace v Sovětském svazu nastal i v Československu proces tzv. destalinizace. Zatímco zmírnění vojenských a ekonomických požadavků Moskvy československé vedení komunistické strany vítalo, pokusy o překonání stalinského politického dědictví se setkávaly spíše s nepochopením až odmítavým postojem.¹⁹ Masová nezákonnost padesátých let byla totiž zdůvodněna Stalinovou „teorií o zostřování třídního boje“, kterou chtěla vedoucí strana vstřípit do myslí svých funkcionářů, většiny členů i části obyvatel. K tomu měly dopomoci právě politické procesy, o jejichž revizi strana zatím z tohoto důvodu neuvažovala.²⁰

V roce 1953 se ale v sousedních zemích bloku (Polsku a Maďarsku) začalo mluvit o nastolení „nového kursu“, který měl přinést zlepšení hospodářských a politických podmínek života obyvatel.²¹ V těchto zemích však tato politika vedla k událostem, které ve své zemi KSČ rozhodně nechtěla připustit (např. pokus o revoluci v roce 1956 Maďarsku).

Jedním z nejdůležitějších bodů „nového kursu“ v politické oblasti bylo prohlášení o dodržování zákonů. Vedení KSČ ale toto prohlášení chápalo velice zúženě, jen jako vypořádání se s nejkřiklavějšími případy porušování zákonů, především nižšími orgány moci a funkcionáři, nepředpokládala se tedy náprava dosavadní masové nezákonnosti v podobě politických procesů, které v letech 1953-1954 navíc stále ještě probíhaly²². Většina vedoucích komunistů zastávala názor, že by náprava minulých zločinů strany znamenala oslabení jejich

¹⁷ Proces se Slánským a spol. byl posledním monstrprocesem v Československu, šlo o největší poválečný soud s vedoucími komunistickými funkcionáři v sovětském bloku. Viz KAPLAN, K., PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, 124

¹⁸ Ibid., 49

¹⁹ PERNES, Jiří. *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie, 2008, 111

²⁰ KAPLAN, K., *Československo v letech 1948 -1953*, 73 - 74

²¹ *Potlačená zpráva (Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949 – 68*. Wien: Europa – Verlag, 1970, 65

²² KAPLAN, K., *Československo v letech 1953 – 1966*. Praha: SPN, 1992, 19

autority i autority celé strany a že by ve zneklidněné společnosti vynesla otazník nad samou vládnoucí skupinou.²³ A tak zatímco v sousedních státech sovětského bloku již revize politických procesů probíhala, v Československu se teprve začaly prověřovat množství se stížnosti na nezákonné rozsudky a vyšetřovací metody státní bezpečnosti.²⁴

Prošetřením stížností byl pověřen ministr vnitra Rudolf Barák²⁵. Jeho prvním zjištěním byl fakt, že řada lidí čeká ve vazební věznici i několik let, aniž by probíhalo vyšetřování, u mnoha už ani nebyl znám důvod vazby. Ve více než stu takových případech byli zadržovaní lidé propuštěni, v případě známých a významných osobností to však vedením strany nebylo doporučeno a naopak, řada těchto lidí byla v dalších politických procesech odsouzena.²⁶ Pod tlakem okolností (nespokojenost obyvatel, hospodářské problémy) a Moskvy byla nakonec i v Československu politickým byrem ÚV KSČ ustavena komise pro prověření některých politických procesů z let 1948-1952. Stalo se tak v lednu roku 1955 a komise měla prověřit některé soudní případy, ovšem jen „z hlediska výše trestů“, tedy nikoli z hlediska zákonnosti a oprávněnosti rozsudků. Vedením komise byl opět pověřen Rudolf Barák. Cílem komise bylo především získat kontrolu strany nad vyřizováním žádostí odsouzených a jejich příbuzných, což se jí podařilo.²⁷ Komise se řídila několika zásadami, stanovenými politbyrem ÚV KSČ: nedotýkat se hlavních procesů (se Slánským²⁸ a spol., Horákovou a spol., s Píkou aj.); potvrdit oprávněnost rozsudků, aby odsouzení zůstaly viníky i po případném propuštění; omezit revizi jen na zmírnění trestů.²⁹ Závěrečná zpráva byla připravena v říjnu roku 1957, za hlavního viníka nezákonností byla označena Státní bezpečnost, politickou odpovědnost měl nést Rudolf Slánský a jeho společníci.³⁰

Během prvních dvou let činnosti zaregistrovala Barákova komise přibližně 16 tisíc žádostí o nápravu nespravedlivých rozsudků. Z těchto žádostí prověřila komise o něco více

²³ Ibid., 19

²⁴ PERNES, J., *Krise komunistického režimu...*, 111 - 112

²⁵ Ministr vnitra Československé republiky v letech 1953-1961, současně člen politbyra KSČ (toto sloučení funkcí bylo neobvyklé a přinášelo Barákovi pevnou politickou pozici). V roce 1962 byl odsouzen za trestný čin sabotáže a rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví na 15 let, v roce 1968 mu byl trest přerušen a rozsudek pro porušení zákona zrušen. Z výsledků Kolderovy rehabilitační komise vyplynulo, že Barák hrál v nezákonnostech 50. let i při prvních rehabilitačních pokusech negativní roli. Viz BÁRTA, M. et al. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989. Ministři a jejich náměstci*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, 45-47

²⁶ PERNES, J., *Krise komunistického režimu...*, 111 - 112

²⁷ Ibid., 112

²⁸ Pro prověření procesu se Slánským a spol. byla v dubnu 1965 zřízena zvláštní komise, tzv. komise „C“. Viz BÁRTA, M. et al., *Biografický slovník...*, 46

²⁹ KAPLAN, K., *Československo v letech 1953 – 1966*, 19

³⁰ SLABOTÍNSKÝ, R., *Amnestie prezidenta republiky v letech 1960 a 1962 a rehabilitace politických vězňů v 60. letech*. Brno, 2010, 148

než polovinu (6978) a (pouze) 50 označila za oprávněné. Paradoxem této komise byl fakt, že jejími členy byli lidé, kteří se sami podíleli na výrobě procesů, jejichž výsledky prověřovali.³¹

Na svobodu bylo v důsledku revize v následujících letech propuštěno několik bývalých komunistů (mezi nimi i několik odsouzených na doživotí), odpůrci režimu se ale revize a změny rozsudku v těchto letech nedočkali.³² Vedení KSČ vidělo tyto první pokusy o revizi politických procesů jako „škodlivou iniciativu“, ke které svolilo jen velmi neochotně a ještě neochotněji přistupovalo ke změně rozsudků a propouštění politických vězňů³³, a to i přesto, že požadavek na revize procesů přišel ze Sovětského svazu (jehož požadavky jindy tak ochotně plnilo). Změnilo ale alespoň přístup k (pozůstalým) rodinám, které se mohly vrátit z vyhnanství v pohraničních oblastech (samozřejmě bez jakékoli publicity a omluvy) a časem se jim dostalo dokonce finančního odškodnění.³⁴ Byly také navrženy určité legislativní korektury v oblasti trestního práva.³⁵ K žádné výrazné a ozdravné sebereflexi KSČ ale nedošlo, politické byro ústředního výboru strany se všemi způsoby snažilo vyhnout změně hodnocení minulých let a především hodnocení vedení Stalina a Gottwalda.

Kolderova komise

Dvacátý sjezd KSSS, Chruščovův projev týkající se kultu osobnosti a odstraňování jeho důsledků a počátek 60. let měli dopad také na Československo. Znovu byla otevřena otázka politických procesů a také možnost rehabilitace odsouzených. Komunistická strana se ale obávala, aby rehabilitací některého z odsouzených nevznikla v Československu obdobná situace, jako nastala v Maďarsku po opakovaném pohřbu rehabilitovaného Lászlo Rajka.³⁶

V září roku 1962 byla ustavena druhá stranická revizní komise, která měla prozkoumat procesy s vysokými komunistickými funkcionáři z let 1948-1954. Do čela komise byl zvolen tajemník ÚV KSČ Drahomír Kolder. Závěrečná zpráva Kolderovy komise byla předložena a schválena v dubnu 1963. Doporučovala úplnou soudní rehabilitaci u téměř všech odsouzených funkcionářů³⁷, pouze u deseti³⁸ jí nebylo zcela dosaženo. Při vymezování

³¹ PERNES, J., *Krise komunistického režimu*, 112 - 113

³² Ibid., 114

³³ Počet propuštěných byl i tak v poměru k počtu nespravedlivě odsouzených v politických procesech neúměrně malý. Viz PERNES, J., *Krise komunistického režimu*, 115

³⁴ Ibid., 115

³⁵ SLABOTÍNSKÝ, R., *Amnestie...*, 149

³⁶ VYKOUKAL, J.; LITERA, B.; TEJCHMAN, M., *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 -1989*. Praha: Libri, 2004, 380

³⁷ Byla navržena také rehabilitace komunistického prokurátora Karla Vaše, zodpovědného mj. za odsouzení hrdiny protinacistického odboje generála Heliadora Píky. Viz HEJL, V. *Zpráva o organizovaném*

zodpovědnosti za politické procesy se komise zaměřila na funkcionáře StB a představitele justice, politické činitele ponechala víceméně stranou.³⁹

Závěrečná zpráva Kolderovy komise obsahovala i potvrzení, že obvinění slovenských „buržoazních nacionalistů“ bylo oprávněné, s čímž dotyční odsouzení komunisté nebyli spokojeni. A tak především na apel Gustáva Husáka a Laca Novomeského byla ustavena další komise, která měla znovu prověřit oprávněnost obvinění z buržoazního nacionalismu. Komise byla nazvaná barnabitská.⁴⁰

Barnabitská komise

Tzv. barnabitská komise (název byl odvozen podle bývalého kláštera barnabitek, kde se komise scházela) měla za úkol prověřit „oprávněnost kritiky buržoazního nacionalismu“. Předsedou komise byl jmenován Josef Lenárt, kterého po nástupu do funkce předsedy vlády vystřídal Vladimír Koucký. Komisi ustavil tehdejší prezident a první tajemník KSČ Antonín Novotný, který od ní očekával, že potvrdí platnost usnesení o buržoazním nacionalismu. To se však nestalo a závěry komise (kritika buržoazního nacionalismu nebyla oprávněná) uvolnily vstup „nacionalistů“ (např. Gustáva Husáka) do politického života.⁴¹

Rok 1968

Desetiletí mezi roky 1957 a 1966 se na první pohled zdálo nevýrazné a klidné, ve skutečnosti se v něm odehrávaly důležité procesy, které veřejnost často vnímala jako spor mezi těmi, kteří se snažili udržet stávající stav a těmi, kteří usilovali o jeho změny. Důsledky společenské krize, která se objevila v Československu v letech 1953-1957, se podařilo částečně překonat a začaly se množit úvahy a návrhy, jak dosáhnout potřebných změn, kterých si žádala jak část společnosti (v důsledku svého přirozeného vývoje – došlo ke

násilí. Praha: Univerzum, 1990, 189. Vaš byl v roce 1953 odsouzen na doživotí, poté mu byl trest snížen na 26 let, v roce 1959 byl propuštěn a následně plně rehabilitován. Viz „Poslal na smrt generála Píku. Nelituje toho“, zpravodajský portál I dnes.cz, [online]. 2006 [cit. 2011-10-24]. Dostupné z WWW: http://zpravy.idnes.cz/poslal-na-smrt-general-a-piku-nelituje-toho-fjs-domaci.aspx?c=A060621_113253_domaci_mr >

³⁸ Soudní a především stranickou rehabilitací deseti zbývajících funkcionářů (z nichž byl už pouze jeden naživu) se zabývala další, v dubnu roku 1968 ustavená Pillerova komise. Viz KAPLAN, K., úvod ke knize *K politickým procesům v Československu 1948 – 1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 8 - 9

³⁹ Ibid., 8

⁴⁰ Ibid., 8

⁴¹ KAPLAN, K., *Druhý proces. Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968-1990*. Praha: Karolinum, 2008, 78 - 79

generační výměně, nárůstu vzdělanosti atp.), tak sama strana (jednak pod vlivem vývoje sovětské politiky, jednak ve snaze zastavit zaostávání za západními zeměmi a především pak v reakci na pokles účinnosti dosavadní oficiální politiky).⁴²

Vládnoucí režim ve snaze ukázat svou „přívětivou“ tvář zmírnil trestní politiku, snížil se počet odsouzených za tzv. protistátní činnost, do roku 1965 proběhlo dokonce několik prezidentských amnestií, hospodářská krize se stala impulsem pro ekonomickou reformu a začaly se objevovat známky politického uvolnění, které značily počínající liberalizaci režimu.⁴³ Prezidentskými amnestiemi v letech 1960 a 1962 chtěla strana projevit dobrou vůli, zároveň tím ale chtěla zabránit zveřejnění pravdy o politických procesech a také docílit toho, aby amnestovaní zůstali viníky a tudíž by neměli vůli pokračovat v „nepřátelské aktivitě“ a další snaze o rehabilitaci. Záměr komunistické straně nevyšel, stížností na nezákonné vyšetřování a rozsudky naopak přibývalo⁴⁴, neboť vězni propuštění na amnestii neměli pocit, že se jich uvolnění situace týká. Amnestie je sice dostala z vězení, ale otázku rehabilitace neotevřela.⁴⁵

Pražské jaro

Politických procesů v 50. letech se účastnila i veřejnost. Ať už jako ti, kteří z přesvědčení volali po smrti obviněných, nebo jako mlčící přihlížející diváci, v obou případech byli jejich součástí. A tak v momentě, kdy se začaly objevovat informace o výrobě politických procesů, zažila společnost velký šok a začala se šířit nedůvěra. Otřesená společnost požadovala nápravu a změnu. Tato změna byla jednou z hybných sil reformního proudu směřujícího k československé reformě komunismu v roce 1968.⁴⁶

Stále méně populární dosavadní tajemník strany a prezident Antonín Novotný ztrácel podporu, kterou naopak získávalo reformní křídlo strany. Tyto změny vyvrcholily v lednu 1968 zvolením Alexandra Dubčeka tajemníkem strany, odstoupením Antonína Novotného také z funkce prezidenta (na jeho místo nastoupil Ludvík Svoboda) a novou vládou⁴⁷, kterou vedl rovněž proreformní Oldřich Černík. Polednová politika se vyznačovala snahou o dosažení tzv. socialismu s lidskou tváří, o uvolnění poměrů. Součástí reformní politiky bylo

⁴² KAPLAN, K., *Československo v letech 1953 – 1966*, 83 - 84

⁴³ Ibid., 87

⁴⁴ KAPLAN, K., *Druhý proces...*, 160 - 161

⁴⁵ MAYER, F., *Češi a jejich komunismus*, 173

⁴⁶ KAPLAN, K., PALEČEK, P., *Komunistický režim a politické procesy*, 212

⁴⁷ Nastoupila 8. dubna 1968. Viz VYKOUKAL, J.; LITERA, B., TEJCHMAN, M., *Východ*, 383

vyhlášení Akčního programu KSČ v dubnu 1968⁴⁸, jehož jedním bodem byla právě rehabilitace komunistických i nekomunistických obětí minulých nezákonností.⁴⁹

Rehabilitační zákon z roku 1968

Vznik Klubu 231

V souvislosti s uvolněním situace v druhé polovině 60. let a především se zrušením cenzury na jaře roku 1968⁵⁰ se v Československu mohla začít znovu rozvíjet občanská společnost.⁵¹ Probuzená veřejnost začala pomalu a s obtížemi vyvíjet politickou iniciativu a tlak na mocenské struktury od února 1968. Začaly se množit diskuze, kritiky a požadavky, média začala tlumočit názory širší veřejnosti⁵². Zrušením cenzury se vedení strany vzdalo moci nad médii a tedy kontroly obsahu sdělovaných informací⁵³.

Společenské a zájmové organizace pomalu obnovovaly svou činnost, postupně rostla společenská angažovanost a aktivita různých kulturních svazů (spisovatelů, hudebníků, výtvarníků atp.). Novým prvkem, který se na uvolněné politické scéně objevil, byly nezávislé skupiny a kluby nestraníků⁵⁴.

V Československu existovala početná skupina lidí, která měla potenciál stát se novou opoziční silou. Její členy spojoval podobný osud a odmítavý postoj ke stávajícímu režimu – byla to skupina bývalých politických vězňů. Od roku 1948 do roku 1968 bylo podle dobových odhadů odsouzeno na základě zákonů „na ochranu republiky“, resp. „lidově demokratické republiky“ č. 50/1923 Sb. a č. 231/1948 Sb. a podle trestních zákonů č. 86/1950 Sb. a č. 140/1961 Sb. na 128 tisíc osob.⁵⁵

Během amnestií prezidenta Novotného v 60. letech⁵⁶ byla značná část politických vězňů propuštěna, ale i po propuštění byli bývalí političtí vězni pronásledováni – byli neustále

⁴⁸ Ibid., 382 - 384

⁴⁹ Akční program KSČ z 5. dubna 1968, In: VONDROVÁ, J.; NAVRÁTIL, J.; MORAVEC, J., *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)* Brno: Doplněk, 1999, 332 - 333

⁵⁰ Uzákoněna byla den po přijetí zákona o soudní rehabilitaci novelou tiskového zákona č. 84/1968 Sb.

⁵¹ HOPPE, J., *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha: Prostor, 2009, 20

⁵² KAPLAN, K., *Československo v letech 1967 – 1969*. Praha: SPN, 1993, 20 - 21

⁵³ HOPPE, J., *Opozice '68*, 20

⁵⁴ KAPLAN, K., *Československo v letech 1967 - 1969*, 23

⁵⁵ HOPPE, J., *Opozice '68*, 209

⁵⁶ První důslednější amnestii politických vězňů vyhlásil prezident Novotný v květnu roku 1960, další rozsáhlejší amnestie následovaly v letech 1962 a 1965. Kromě toho prezident udělil také více než tisíc

sledování z obavy z jejich další „nebezpečné“ činnosti, ke které se měli navzájem inspirovat během pobytu ve věznici, nebylo jim dovoleno vrátit se do svých původních profesí, a také jejich děti byly v mnoha případech oběťmi represe, když jim bylo bráněno ve studiu na střední či vysoké škole. Z toho důvodu se většina amnestovaných (propuštěných) politických vězňů jakémukoliv veřejnému vystupování či politické činnosti vyhýbala. Na druhou stranu se bývalí političtí vězni nechtěli smířit se svým odsouzením, trestem a jeho následky a usilovali tak o rehabilitaci. Soudní, občanskou i sociální.⁵⁷

Změna politických poměrů, s ní související zveřejňování pravdy o politických procesech 50. let a právě požadavek (nejen) bývalých politických vězňů na rehabilitaci vedl ke vzniku Klubu 231.⁵⁸ Klub 231 (K 231) byl založen skupinou bývalých politických vězňů a pojmenovaný byl symbolicky podle čísla jednoho ze zákonů, na základě kterého byla značná část politických vězňů odsouzena. Do čela jeho ústředního výboru, ustaveného 31. března 1968, byl jmenován Karel Nigrín. Během tří měsíců měl klub výbory ve všech krajích a bylo zaregistrováno asi 80 tisíc žádostí o členství.⁵⁹

Kromě rehabilitace bývalých politických vězňů a souvisejícím potrestání viníků zodpovědných za nespravedlivé odsouzení si dal K 231 za cíl návrat postižených do společenského života.⁶⁰

Ačkoli se organizace vymezila jako nepolitická, úsilí o soudní rehabilitaci jí řadilo spíše do sféry politické.⁶¹ Klub se stal mluvčím lidí nespokojených s režimem a nejvíce režimem postižených a prostředkem k překonání této nespokojenosti mírnou, legální cestou místo masového volání po odvetě a pomstě.⁶²

Politické procesy měly vliv na celou společnost, na hospodářství, politiku, kulturu i právo, ale nejvíc na morální stav společnosti a mezilidské vztahy.⁶³ Navíc se přidaly problémy nové, s kterými si vedení strany neumělo poradit.⁶⁴ Soudní rehabilitace politických vězňů měla být jedním z kroků k překonání „zátěže“ minulosti.

individuálních milostí. Další političtí vězni byli počínaje koncem roku 1963 postupně propouštěni na podmínku. Viz HOPPE, J., *Opozice '68*, 209

⁵⁷ Ibid., 210 - 211

⁵⁸ Na Slovensku současně vznikla 7. dubna skupina se stejným zaměřením, Organizace na ochranu lidských práv. Viz KAPLAN, K., *Československo v letech 1967 - 1969*, 30

⁵⁹ Ibid., 30

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ HOPPE, J., *Opozice '68*, 304

⁶² KAPLAN, K., *Československo v letech 1967 - 1969*, 31

⁶³ KAPLAN, K.; PALEČEK, P. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, 211

⁶⁴ KAPLAN, K., *Československo v letech 1953 - 1966*, 145

Ústřední výbor strany v dubnovém Akčním programu uvedl, že se kloní k návrhu na právní úpravu, tedy aby byla náprava nezákonností minulosti řešena zvláštním zákonem.⁶⁵ Na schůzi předsednictva ÚV KSČ 24. května 1968 předložili Oldřich Černík a Josef Smrkovský návrh politického stanoviska k rehabilitacím. Bylo v něm uvedeno, že je třeba odčinit křivdy spáchané nezákonně na občanech, komunistech i nekomunistech, jak jen to půjde. Média podle zprávy prezentovala odsuzující stanovisko veřejnosti a sílíci požadavek na vytvoření záruk, aby se podobné případy jako v minulosti již neopakovaly. A tak z iniciativy ústředního výboru mělo dojít k napravení těchto chyb, a to cestou soudní i mimosoudní. K tomu účelu byli pověřeni komunisté ve vládě i v Národním shromáždění, aby zákon o soudní rehabilitaci přišel co nejrychleji na pořad schůze. Hlavním účelem právní úpravy mělo být vytvoření zákonných prostředků k nápravě křivd, které byly postiženým způsobené porušováním zákonů, a „vymezit způsob satisfakce a rozsah majetkových náhrad“. A také umožnit rychlé a zjednodušené prošetřování zkoumaných rozsudků.⁶⁶

Právní rámec rehabilitace, rehabilitační zákon, ale nebyl v roce 1968 nutností, neboť existovala možnost tzv. mimořádného opravného prostředku, odsouzení mohli podat stížnost pro porušení zákona. Tato forma dovolání ale byla příliš složitá a zabýval se jí jen Nejvyšší soud, nebylo by tedy v jeho silách v odpovídající době vyhovět všem stížnostem odsouzených (proces by se protáhl na dlouhé roky).⁶⁷ Navíc, jak je patrné ze zprávy Nejvyššího soudu ČSSR v Praze „o vývoji a stavu rehabilitací tzv. politických procesů z let 1949 – 1954“, kterou Nejvyšší soud předložil Národnímu shromáždění v březnu roku 1968, počet podaných stížností na základě podnětů byl nízký (pro ilustraci v roce 1960 bylo Nejvyššímu soudu dáno 93 podnětů a pouze ve 3 případech byla předsedou tohoto soudu podána stížnost pro porušení zákona. Podobná čísla se objevují i v dalších letech, od roku 1963 lze počet podaných podnětů počítat na stovky, ale počet následně podaných stížností se pohyboval v řádu desítek, v letech 1966 a 1967 dokonce opět nedosahoval ani deseti), což značilo neochotu ministerstva spravedlnosti zabývat se touto otázkou.⁶⁸ Proto a také z důvodu sílícího tlaku veřejnosti bylo přistoupeno k urychlenému řešení problému rehabilitace politických vězňů pomocí zákonné normy.

⁶⁵ Akční program KSČ z 5. dubna 1968, In: VONDROVÁ, J.; NAVRÁTIL, J.; MORAVEC, J., *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, 333

⁶⁶ Návrh politického stanoviska k rehabilitacím předložený Oldřichem Černíkem a Josefem Smrkovským na 74. schůzi předsednictva ÚV KSČ dne 24. května 1968, In: VONDROVÁ, J.; NAVRÁTIL, J.; MORAVEC, J., *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, 529 - 531

⁶⁷ HOPPE, J., *Opozice '68*, 273

⁶⁸ Rozbor Nejvyššího soudu ČSSR v Praze o vývoji a stavu rehabilitací tzv. politických procesů z let 1949 až 1954 ze dne 6. března 1968, In: CIGÁNEK, F., FELCMAN, O., *Národní shromáždění. Květen 1967 – červenec 1968*. Brno: Doplněk, 2002, 117 - 118

Představy K 231 o rehabilitaci

Své představy o podobě zákona měla jak komunistická strana, tak K 231. Hlavním programovým cílem Klubu 231 bylo dosažení soudní rehabilitace všech politických vězňů odsouzených v politických procesech v 50. letech. K 231 chtěl proto do tvorby zákona aktivně zasahovat, aby ovlivnil, jaké parametry bude nový zákon mít, především jak širokého okruhu bývalých vězňů se bude týkat.⁶⁹ Nejdůležitější věcí, které chtělo K 231 dosáhnout, bylo, aby rehabilitace byla prováděna ze zákona. Pouze v případě, že byl odsouzený za politický trestný čin souzen i za čin kriminální (vraždu, ublížení na zdraví, atp.), mělo dojít k individuálnímu šetření. Podle předsedy právní komise ústředního výboru K 231 Josefa Kovařovice by totiž individuální šetření každého případu protáhlo rehabilitační proces na příliš dlouhou dobu. Tento návrh Klubu byl však všemi oslovenými (ministrem spravedlnosti, místopředsedou vlády a ústavněprávním výborem Národního shromáždění) zamítnut z důvodu, že by rehabilitace ze zákona hanila (popírala) československé zákony a justici, a že by vzniklo nebezpečí rehabilitace i spravedlivě odsouzených.⁷⁰

Sporným bodem připravovaného zákona bylo finanční odškodnění rehabilitovaných. K 231 se obával, že by vyšší požadavky na odškodnění nenašly podporu u veřejnosti a proto vyzýval ty, kteří o odškodnění žádali, k umírněnosti požadavků na náhradu škody.⁷¹

K 231 nakonec připravilo vlastní návrh zákona s názvem Zákon o obecném smíru, na základě kterého by byli rehabilitováni všichni bývalí političtí vězni, bylo by jim přiznáno přiměřené odškodnění (navrácení zabaveného osobního majetku a ušlý výdělek) a byl by vytvořen orgán, který by prošetřil, kdo byl za nezákonnosti spáchané v minulosti zodpovědný. K 231 tím chtělo přispět k národnímu smíření (mezi těmi, kteří hájili po únoru 1948 svá práva a svobody zaručené ústavou a těmi, kteří je ve jménu socialistických ideálů potlačovali).⁷²

Příprava zákona

Ministerstvo spravedlnosti začalo s přípravou zákona začátkem března roku 1968. Vláda uložila ministru spravedlnosti, aby ve spolupráci s předsedou Nejvyššího soudu a Generální prokuraturou co nejrychleji dokončil práce na zásadách rehabilitačního zákona. Měl

⁶⁹ HOPPE, J., *Opozice '68*, 265 - 266

⁷⁰ Ibid., 268

⁷¹ Ibid., 269

⁷² Návrh zásad zákonné úpravy soudních rehabilitací vypracovaný ústředím Sdružení bývalých politických vězňů K 231 ze dne 15. května 1968, In: CIGÁNEK, F., FELCMAN, O., *Národní shromáždění...*, 195 - 197

je také projednat s některými společenskými organizacemi, především Svazem protifašistických bojovníků.⁷³

Rehabilitacemi se začalo zabývat také Národní shromáždění, které pověřilo svůj ústavněprávní výbor, aby celou záležitost sledoval. Ústavněprávní výbor pod vedením JUDr. Viktora Knappa se začal scházet koncem dubna 1968.⁷⁴

Základními otázkami při přípravě zákona byly především tyto: provést rehabilitaci ze zákona či posuzovat jednotlivé případy? Na které kategorie osob se bude rehabilitace vztahovat? Bude rehabilitace prováděna na základě jednoho či dvou zákonů? Jak bude v zákoně vyřešena otázka odškodnění?⁷⁵

Většina těch, jež se schůzek o připravovaném rehabilitačním zákoně účastnila, se shodla, že by bylo vhodnější provádět rehabilitaci na základě individuálního přezkoumání jednotlivých případů, ale ani myšlenka rehabilitace ze zákona či kombinace obou způsobů nebyla zatím přímo zavržena. K definitivnímu rozhodnutí potřeboval ústavněprávní výbor znát statistiky s počtem odsouzených. V otázce kategorií osob, na které se měl zákon o soudní rehabilitaci vztahovat, se diskutéři rovněž shodli – případy měly být rozděleny do čtyř skupin: soudní věci, správní, různé internace a důchodové věci. Co se týče rozdělení zákona na dva, i zde panovala shoda, že bude lepší schválit co nejrychleji zákon o soudní rehabilitaci a až následně zákon o rehabilitaci správní. Otázka odškodnění, stejně jako otázka rehabilitace zemědělců a živnostníků měla být podrobena ekonomickému rozboru.⁷⁶

Problematickým bylo určení data, od kterého se měly prošetřovat vadné rozsudky. Rázně byly umlčeny hlasy, které navrhovaly odsoudit celé poúnorové období, tj. sledovat vadné rozsudky od 25. února 1948. Vláda navrhovala, aby byly přezkoumávány rozsudky z období od vzniku Státního soudu, tedy od 24. října 1948. Ani v datu skončení nebyli členové výborů jednotní. Navrhovalo se, aby byly prověřeny rozsudky vydané buď do konce roku 1956, 1964 nebo do poloviny roku 1965 (data souvisela s vývojem trestněprávního soudnictví).⁷⁷

⁷³ Záznam ze schůze vlády o zásadách ke zdokonalení práce vlády a jejích orgánů a o zprávách a informacích z resortu spravedlnosti ze dne 20. března 1968, In: FELCMAN, O. a kol., *Vláda a prezident. Období pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968)*. Brno: Doplněk, 2000, 141

⁷⁴ HOPPE, J., *Opozice '68*, 273 - 274

⁷⁵ Zpráva o informativní poradě k některým otázkám připravovaného zákona o rehabilitaci, organizované ústavně právním výborem Národního shromáždění z 30. dubna 1968, In: CIGÁNEK, F., FELCMAN, O., *Národní shromáždění...*, 176

⁷⁶ Ibid., 177 -179

⁷⁷ Stenografický zápis diskuse na schůzi stranické skupiny poslanců KSČ k některým aspektům připravovaného zákona o soudní rehabilitaci z 23. května 1968, In: CIGÁNEK, F., FELCMAN, O., *Národní shromáždění...*, 206

Největší obavou zákonodárců (především o něm mluvil předseda ústavněprávního výboru Viktor Knapp) bylo, aby rehabilitační zákon nebyl vyjádřením popření revoluční zákonnosti⁷⁸ a diskreditací právního systému (řádu) za posledních 20 let.⁷⁹

Dále se projednávala finanční stránka odškodnění. Zástupce ministerstva financí představil odhadovanou finanční rozvahu rehabilitace. V příznivějším případě by stát na odškodnění rehabilitovaným vyplatil přibližně 3 miliardy korun při výši náhrady 1 600 Kčs za měsíc věznění. Tuto vysokou částku nemohl stát vynaložit najednou, proto se předpokládalo, že bude nutné přistoupit k splátkám končícím až v roce 1980. Přitom podobné náklady odhadovalo ministerstvo také pro rehabilitace mimosoudní, které měly za těmi soudními následovat.⁸⁰ Bylo patrné, že rehabilitace bude proces složitý, i přes rychlé přijetí zákona dlouhý a také nákladný.

Předseda ústavněprávního výboru NS Viktor Knapp v diskusi doporučoval, aby komunističtí poslanci přijali stanovisko vlády, neboť opačný případ by měl nedozírné politické důsledky, protože to byl právě Akční program KSČ, který dal vládě a Národnímu shromáždění za úkol vypracovat návrh zákona o rehabilitaci, a tak by nesouhlas komunistických poslanců s vládním návrhem byl vlastně odmítnutím Akčního programu.⁸¹

Na schůzi výborů Národního shromáždění bylo také rozhodnuto o variantě (formě) rehabilitací, jednohlasně byla doporučena varianta individuálního přezkoumávání žádostí o rehabilitaci. Pouze v některých případech mělo být možné změnit rozsudek bez individuálního zkoumání, tedy přímo na základě zákona, a to tehdy, bylo-li použito příliš tvrdého uplatnění moci a represe byla přehnaná (šlo především o případy, kdy byl odsouzený zařazen do tábora nápravných prací).⁸² Jako společenský garant při rehabilitačních procesech byl určen Svaz protifašistických bojovníků a také Revoluční odborové hnutí.⁸³

Požadavky Klubu 231 byly opomenuty, Kovařovicova koncepce zákona nezískala u rozhodujících činitelů podporu. Vládou schválená osnova zákona šla nejprve zpět do

⁷⁸ Požadavek, aby rehabilitace nebyla v žádném případě revizí zákonodárství, zpochybněním vedoucí úlohy KSČ, právního ani bezpečnostního systému vyjadřovali i reformní představitelé strany (A. Dubček, O. Černík). Viz Záznam vystoupení Alexandra Dubčeka, a Oldřicha Černíka na květnovém zasedání ÚV KSČ ze dne 29., resp. 31. května 1968. In: VONDROVÁ, J.; NAVRÁTIL, J.; MORAVEC, J., *Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen – srpen 1968)*. Brno: Doplněk, 2000, 38; 78

⁷⁹ Stenografický zápis diskuse na schůzi stranické skupiny poslanců KSČ k některým aspektům připravovaného zákona o soudní rehabilitaci z 23. května 1968. In: CIGÁNEK, F., FELCMAN, O., *Národní shromáždění...*, 215

⁸⁰ Stenografický zápis diskuse na schůzi stranické skupiny poslanců KSČ k některým aspektům připravovaného zákona o soudní rehabilitaci z 23. května 1968, In: CIGÁNEK, F., FELCMAN, O., *Národní shromáždění...*, 209

⁸¹ Ibid., 218

⁸² Stenografický zápis diskuse na společné schůzi výborů Národního shromáždění o pojetí rehabilitací., In: CIGÁNEK, F., FELCMAN, O., *Národní shromáždění...*, 223

⁸³ Ibid., 229

ústavněprávního výboru, kde byly ještě provedeny menší úpravy některých paragrafů, a dále už do pléna Národního shromáždění. Nikdo z přítomných poslanců žádné výraznější úpravy nežádal, a tak byla osnova rehabilitačního zákona 25. června 1968 předložena sněmovně.⁸⁴

Přijímání zákona

Osnova zákona byla vládou schválena 6. června⁸⁵, Národnímu shromáždění byl zákon o soudní rehabilitaci č. 82/1968 Sb. předložen 25. června 1968.⁸⁶ S návrhem zákona předstoupil před shromáždění ministr spravedlnosti dr. Bohuslav Kučera, který v úvodu svého projevu zdůraznil, že zákon má být právním podkladem pro „urychlenou nápravu křivd, k nimž došlo nezákonnostmi na tak citlivém úseku, jakým je úsek trestního soudnictví“. A právě náprava těchto křivd měla být jedním z prostředků, jak obnovit důvěru občanů v socialistickou zákonnost.⁸⁷

Ministerstvo spravedlnosti si podle slov ministra Kučery bylo vědomo, že rehabilitace politických vězňů nebyla v minulosti provedena důsledně, a proto bylo nutné vytvořit legislativní podklad ve formě zákonné úpravy. Ministr také uvedl, že při přípravě zákona ministerstvo spolupracovalo s vědeckými pracovišti, společenskými organizacemi, především Svazem protifašistických bojovníků, a byl podle něj brán zřetel také na názory objevující se v tisku či v dopisech, které na ministerstvo v hojném počtu chodily.⁸⁸

Zákon o soudní rehabilitaci měl urychlit nápravu nezákonných trestních rozsudků, (vynesených nad občany, kteří „se na zájmech socialistické společnosti žádnou trestnou činností neprovinili“), zároveň ale neměla být popřena revoluční zákonnost, jak již zdůrazňoval Viktor Knapp v ústavněprávním výboru. Z tohoto důvodu zvolili navrhovatelé zákona formu individuálních přezkoumání případů. Zvláštní pozornost přitom měla být věnována určení viníků a jejich vyloučení z veřejného života (odchodem ze státního aparátu, zbavením funkcí⁸⁹).⁹⁰

⁸⁴ HOPPE, J., *Opozice '68*, 282

⁸⁵ Viz Usnesení vlády ČSSR č. 187 o schválení návrhu zákona o soudní rehabilitaci a návrhu ústavního zákona, jímž se přechodně ustavují některé otázky voleb soudců ze dne 6. června 1968. In: FELCMAN O., *Národní shromáždění...*, 248

⁸⁶ Stenoprotokol z 24. schůze Národního shromáždění republiky Československé ze dne 25. června 1968. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [online]. 1997 [cit. 2011-08-06]. Dostupné z WWW: < <http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024006.htm> >

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Viz Zákon č.82/1968 Sb., §35

Po ministru Kučerovi vystoupila vládní zpravodajka k zákonu Elena Litvajová, která v úvodu svého projevu shrnula důvody potřeby rehabilitace – tato nová politika komunistické strany a „všech progresivních sil naší republiky“ měla prohloubit důvěru v KSČ, československý socialistický stát a jeho orgány. Rehabilitace se měla týkat komunistů i nekomunistů, ne však těch, kteří se proti socialistickému zřízení provinili a především neměla znamenat revizi revolučního zákonodárství. Rehabilitovaným občanům mělo být navráceno postavení ve společnosti, měli dostát morálního i hmotného odškodnění a měli mít právo na uveřejnění rehabilitujícího rozsudku na náklady státu. Litvajová ale zdůraznila, že nový zákon automaticky nezaručuje osvobozující rozsudek ve všech zkoumaných případech.⁹¹

Někteří poslanci přednesli návrhy úprav, šlo však spíše o úpravy formální. Další připomínali nutnost přijetí tohoto zákona. Poslanec Toman upozornil na nepřiměřené výše trestů vzhledem k stupni nebezpečnosti provinění pro společnost a uvedl, že by bylo vhodné, aby soudci, kteří rozhodovali u státních soudů a ve zvláštních senátech krajských soudů, již dále nezastávali funkci soudce či prokurátora, neboť veřejnost k nim nemá důvěru a naopak k nim chová spíše odpor.⁹²

Poslanec Gemrot použil silná slova, když mluvil o době nezákonností jako o situaci, kdy se v Československu vytvořil „systém zvládnutí a nadvlády hrstky novodobých otrokářů, pro které neplatily zákony“. Zákon měl podle něj být důkazem toho, že je náprava křivd minulosti myšlena vážně a vyzval, aby zákon byl zárukou, že již nikdo nikdy nebude tak neslýchaným způsobem zneužívat své moci a nebude docházet k potupám lidské důstojnosti jen proto, že někdo má odlišné názory nebo přesvědčení.⁹³

Diskuse k zákonu probíhala několik hodin, žádné další zásadní připomínky nebyly vzneseny. Jediný navržený pozměňovací návrh nebyl přijat. Pro zákon č. 82/1968 Sb. hlasovalo 218 poslanců z 219 přítomných, přičemž nikdo nebyl proti a jeden poslanec se zdržel hlasování.⁹⁴

⁹⁰ Stenoprotokol z 24. schůze Národního shromáždění republiky Československé ze dne 25. června 1968. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [online]. 1997 [cit. 2011-08-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024006.htm> >

⁹¹ Ibid.

⁹² Stenoprotokol z 24. schůze Národního shromáždění republiky Československé ze dne 25. června 1968. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [online]. 1997 [cit. 2011-08-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024008.htm> >

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Stenoprotokol z 24. schůze Národního shromáždění republiky Československé ze dne 25. června 1968. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [online]. 1997 [cit. 2011-08-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024013.htm> >

Ohlasy v tisku

Plenární schůze Národního shromáždění, během jejíhož druhého dne byl zákon o soudní rehabilitaci přijat, plnila titulní stránky denního tisku po celý týden, kdy probíhala. Každý den tak byla pozornost věnována jiné problematice, resp. jiným právě přijatým zákonům či opatřením.

Tématu rehabilitace se tisk (především deník *Lidová demokracie*) věnoval krátce před přijetím zákona zmínkami o probíhajících rehabilitacích – spisovatelů⁹⁵, rolníků⁹⁶, o zřízení rehabilitační komise ministerstva zdravotnictví⁹⁷, mimosoudní rehabilitaci z pohledu odborů⁹⁸ a také upozornil na několik případů, ve kterých byl původní rozsudek zrušen.⁹⁹ Na titulní stranu se dostala také porada o rehabilitacích v ústředním výboru strany, kde předseda Ústřední revizní a kontrolní komise KSČ Miloš Jakeš a tajemník komise Karel Kaplan informovali „komunisty z vedení československých médií o práci komise v oblasti stranické rehabilitace“¹⁰⁰ se zmínkou, že institucionální zárukou pro zabránění opakování zneužívání moci (tj. páchání nezákonností) budou nové stanovy strany.¹⁰¹

O samotném zákonu o soudní rehabilitaci informoval dobový tisk shodně jako o kroku, kterým se odstraňují nezákonnosti spáchané v minulosti, ovšem s nezbytným upozorněním, že zákonem není popírána revoluční zákonnost a rehabilitováni by neměli být ti, „kteří se proti socialistickému zřízení opravdu provinili“.¹⁰² Články přinášely podrobné záznamy z rozpravy před přijetím zákona, některé jeho body a také osnovu zákona.¹⁰³ Následující dny po přijetí zákona se deníky věnovaly rehabilitaci jen okrajově¹⁰⁴, novým tématem se stala novela tiskového zákona¹⁰⁵ a především pak petice 2000 slov¹⁰⁶.¹⁰⁷

⁹⁵ Např. Rehabilitace novinářů pokračuje. *Lidová demokracie*. 21. června 1968, 170, s. 5

⁹⁶ Odškodnění pro poškozené rolníky. *Lidová demokracie*. 18. června 1968, 167, s. 3

⁹⁷ Rehabilitace ve zdravotnictví. *Lidová demokracie*. 19. června 1968, 168, s. 5

⁹⁸ Mimosoudní rehabilitace a stanovisko odborů. *Práce*. 18. června 1968, 167, s. 1

⁹⁹ Např. „Ostravský senát zrušil nezákonný rozsudek. *Rudé právo*. 22. června 1968, 171, s. 2

¹⁰⁰ Porada o rehabilitacích na ÚV KSČ. *Lidová demokracie*. 20. června 1968, 169, s. 1

¹⁰¹ O rehabilitaci. *Práce*. 20. června 1968, 169, s. 3

¹⁰² Zákon o soudní rehabilitaci schválen. *Práce*. 26. června 1968, 177, s. 1 a Zákon očekávaný celou veřejností schválen. *Lidová demokracie*. 26. června 1968, 175, s. 1

¹⁰³ Nezbytný předpoklad důvěry. *Rudé právo*. 26. června 1968, 175, s. 1

¹⁰⁴ Rehabilitace na ministerstvu zahraničí. *Rudé právo*. 28. června 1968, 177, s. 3

¹⁰⁵ Včera v NS: Cenzura tisku je nepřijatelná. *Lidová demokracie*. 27. června 1968, 176, s. 1

¹⁰⁶ Manifest 2000 slov, jehož autorem byl Ludvík Vaculík a který byl publikován v Literárních listech 27. června 1968, vyzýval občany k vytváření politiky „zdola“, aby se na reformní politice aktivně podíleli. VYKOUKAL, J.; LITERA, B.; TEJCHMAN, M., „*Východ*“, 358

¹⁰⁷ Např. Jednomyslný souhlas poslanců s vyjádřením vlády. *Lidová demokracie*. 29. června 1968, 178, s. 1

Znění zákona

Zákon o soudní rehabilitaci byl sice přijat rychle, ale neobsahoval jeden z nejdůležitějších požadavků K 231, a sice rehabilitaci ze zákona. Autoři zákona neustále opakovali, že přijetí zákona neznamená, že bude revidováno zákonodárství, neboť mezi odsouzenými za politické delikty byli také „skuteční“ pachatelé. Tím režim naznačil, že nová „liberální“ politika bude mít své hranice. Preambule zákona zněla: „... Zejména je třeba, aby se urychleně dostalo plné rehabilitace občanům, kteří byli odsouzeni a potrestáni jako škůdci socialismu, ač se na zájmech socialistické společnosti trestnou činností neprovinili. Nelze však odstraňovat akty revoluční zákonosti, oslabovat či dokonce popírat socialistický právní řád. Rehabilitace nemůže se týkat nepřátel socialistické výstavby, kteří trestnými činy proti republice nebo jinou trestnou činností porušili platné zákony a byli podle nich právem potrestáni.“. Tím zákon už v úvodu říkal, že bude uplatňován rozdílný úhel pohledu na jednotlivé případy a rozsah revizí bude omezen.

Podstatou zákona bylo individuální přezkoumání jednotlivých případů soudem na základě podané žádosti (návrhu) odsouzeným či jeho příbuzným, nebo také prokurátorem. Návrh mohl být podán nejpozději jeden rok ode dne účinnosti zákona.¹⁰⁸ Revidovány měly být rozsudky Nejvyššího soudu, bývalého Státního soudu, krajských soudů a vyšších vojenských soudů, vydané v období od 24. října 1948 do 31. července 1965. Zákon se tak nevztahoval na mnohé další rozsudky za trestné činy proti republice (a tzv. nepolitické trestné činy, které však jen maskovaly politickou represí), které vydávaly okresní soudy.¹⁰⁹

Původní rozsudek mohl být zrušen zcela nebo zčásti v případě, že jej revizní senát označil jako vadný z některého z těchto důvodů: obvinění bylo uměle vykonstruováno a důkazy smyšlené či zfalšované; doznání bylo vynuceno násilím; skutek byl vyprovokován bezpečností; skutek byl posouzen jako trestný čin v rozporu s trestním zákonem; skutek byl kvalifikován přísněji, než vyplývalo ze zákona; výše uloženého trestu byla ve zřejmém nepoměru ke stupni nebezpečnosti činu pro společnost.¹¹⁰ Ale ani v případě nálezu některé z uvedených vad v rozsudku nebylo zákonem dáno, že bude vydán zprošťující rozsudek v plném rozsahu původního. Původní trest mohl být zcela nebo z části potvrzen.

Zákon umožňoval zrychlené a zjednodušené revizní řízení, které měly zajišťovat zvláštní rehabilitační senáty zřízené při krajských a vyšších vojenských soudech. Revize se prováděla na základě návrhu postiženého, který měl nárok na obhájce, jehož mu hradil stát

¹⁰⁸ Zákon č.82/1968 Sb., §6

¹⁰⁹ HOPPE, J., *Opozice '68*, 283 - 284

¹¹⁰ Zákon č.82/1968 Sb., §15

(ale pouze v případě, byl-li návrh shledán alespoň z části důvodným).¹¹¹ Byla předpokládána presumpce nevin, takže důkazní břemeno nesl stát. Po vydání revizního rozsudku bylo možné se ještě odvolat k rehabilitačnímu senátu Nejvyššího soudu. Byl-li bývalý politický vězeň rehabilitován, měl nárok na uveřejnění revizního rozsudku na náklady státu.¹¹²

Rozsudky, které přes politický podtext nespadaly do zrychleného přezkumného řízení (tj. ty, které nebyly vydány Nejvyšším soudem, bývalým státním soudem či vyššími vojenskými soudy), mohly být napadeny podle dosavadní právní úpravy, tj. podáním stížnosti pro porušení zákona k Nejvyššímu soudu.¹¹³

Zákonem, tedy bez individuálního přezkoumání, byla zrušena rozhodnutí některých mimosoudních orgánů (především národních výborů) o zařazení do tábora nucených prací (TNP)¹¹⁴ (ovšem s výjimkou rozhodnutí u osob, u nichž „předchozí potrestání jasně ukazovala, že šlo o osobu práce se štítící“¹¹⁵ nebo nebezpečnou cizímu majetku“).¹¹⁶

Rolníkům a drobným živnostníkům, kteří byli trestně a majetkově postižení během tzv. socializace, zákon umožňoval žádat o náhradu škody za zabavený osobní majetek ovšem bez nároku na plnou rehabilitaci, jejich odsouzení bylo zahlazeno.¹¹⁷

Rehabilitovaní měli také nárok na náhradu škody – mohli požádat o náhradu ušlého výdělku za dobu vazby, výkonu trestu či pobytu v táboře nucených prací (nebo přechodném ústavu), náhrada však nesměla přesahovat částku 20 000 Kč za rok.¹¹⁸ Další nárok na odškodnění se vztahoval na majetkové škody vzniklé v důsledku poškození zdraví, ke kterému došlo během výše uvedené doby (vazby, výkonu trestu atd.), náklady spojené s obhajobou a náklady trestního řízení, náhradu uhrazeného peněžitého trestu a v případě trestu propadnutí věci nebo majetku měl rehabilitovaný nárok na vrácení této věci či majetku či peněžité náhrady za ně. Náhrada v plném rozsahu se však poskytovala jen v případě zproštění obžaloby či zrušení rozhodnutí ze zákona, v případě pouhé změny rozsudku se náhrada poskytovala se zřetelem k rozdílu mezi trestem původně a nově uloženým.¹¹⁹ Zákon

¹¹¹ Ibid., §10

¹¹² Ibid., §20

¹¹³ Ibid., §21

¹¹⁴ O zařazení do TNP rozhodovaly anonymní komise státních či stranických institucí na základě politického usnesení. Proti těmto rozhodnutím nebylo odvolání, byla vydávána bez soudu a bez přítomnosti postiženého. Viz KAPLAN, K., *Československo v letech 1948-1953*, 81

¹¹⁵ Do TNP měly být zařazovány především „osoby štítící se práce“, tedy podle zákona č. 247/1948 Sb. osoby, kterým bylo mezi 18 a 60 lety, tělesně i duševně způsobilé, ale práci se vyhýbající, v praxi však hrálo při výběru postižených rolí především politické hledisko. Viz KAPLAN, K., *Československo v letech 1948 - 1953*, 81

¹¹⁶ Zákon č.82/1968 Sb., §22

¹¹⁷ Zákon č.82/1968 Sb., §26

¹¹⁸ Zákon č.82/1968 Sb., §27

¹¹⁹ Zákon č.82/1968 Sb., §22

počítal i s úpravami důchodů a nemocenského pojištění. Nároky vyplývající z rehabilitací měli i případní pozůstalí po odsouzených.¹²⁰

Pracovníci, kteří v původním řízení hrubým způsobem porušili své povinnosti (zejména prokurátoři, vyšetřovatelé a příslušníci bezpečnostních složek státu), mohli být ze zákona odvoláni ze svých funkcí nebo jim byl ukončen pracovní poměr.¹²¹

Aplikace zákona č. 82/1968 Sb.

Různé dokumenty se v údajích o celkovém počtu rehabilitovaných podle zákona č.82/1968 Sb. rozcházejí, k dispozici tak jsou jen orientační čísla. Během prvního roku platnosti zákona, tj. od 1. srpna 1968 do 1. srpna 1969, požádalo o přezkoumání rozsudku a rehabilitaci přibližně 24 tisíc osob. (Očekávání však byla vyšší, odhadovalo se 30 – 50 tisíc žádostí.) V roce 1968 bylo v českých zemích rehabilitováno asi 270 osob, do léta roku 1970 (do 17. července, kdy vstoupila v platnost novela zákona) bylo v ČSR rozhodnuto o necelých 3 tisících (2 989) případech, 1950 osob bylo zproštěno obvinění, u 247 případů bylo stíhání zastaveno, znovu bylo odsouzeno 157 žadatelů o rehabilitaci, u 635 lidí byl návrh zamítnut, 455 osob vzalo žádost zpět a 721 návrhů bylo předáno krajským soudům.¹²² Poté, co nastoupil do čela KSČ Gustáv Husák, napadli generální prokurátoři České a Slovenské socialistické republiky revizní rozsudky u 1860 osob a v 1714 případech jejich námitce (v neprospěch rehabilitovaného) Nejvyšší soud vyhověl. Celkově lze tedy odhadnout, že podle zákona č. 82/1968 Sb. a v předchozím období (šlo o několik mimořádných případů rehabilitovaných do srpna 1968) bylo plně rehabilitováno přibližně 1 500 osob.¹²³

Zákon byl důsledkem pražského jara, byl poznamenán kompromisy své doby a nebyli s ním spokojeni ani bývalí političtí vězni, ani ti, co jej připravovali a schvalovali.¹²⁴ Sovětská invaze do Československa v srpnu 1968 zastavila snahy uvést otázku rehabilitací do veřejné a politické roviny. Klub 231 byl rozpuštěn, čímž rehabilitace ztratily důležitou oporu. Hlavní představitelé klubu emigrovali, a ač se pokusili ve snaze o úplnou rehabilitaci pokračovat i v zahraničí, nebyli úspěšní.¹²⁵

¹²⁰ Zákon č.82/1968 Sb., §27, §28

¹²¹ Zákon č.82/1968 Sb., §35

¹²² HOPPE, J., *Opozice '68*, 286

¹²³ CUHRA, Jaroslav. Die Rehabilitierung der Opfer und Gegner des Kommunismus in der Tschechoslowakei (český rukopis). *Horch und Guck*, 2002, r. 11, č. 39, s. 30-34.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ MAYER, F., *Češi a jejich komunismus*, 177

Počátkem roku 1970 byly zrušeny také rehabilitační poradny při Svazu protifašistických bojovníků (který byl garantem a společenským obhájcem během přezkumných řízení), jež zajišťovaly informace a pomoc občanům, kterých se rehabilitace týkala. Z těchto poraden vzešlo k 1. srpnu 1969 na 16 tisíc návrhů k soudní rehabilitaci.¹²⁶

Revize a rehabilitace v letech 1968 - 1990

Další rehabilitační komise

Ještě před schválením zákona o soudní rehabilitaci byla ustavena čtvrtá rehabilitační komise, v dubnu roku 1968. Důvodem byla především nespokojenost se závěry předchozí (Kolderovy) komise, konkrétně s odmítnutím stranicky rehabilitovat některé bývalé vedoucí komunistické funkcionáře (Slánský, Taussigová, Reicin, Šváb), a dále s nedůsledným vymezením odpovědnosti za spáchané nezákonnosti. Předsedou komise, jejímž úkolem bylo doporučit rehabilitaci bývalých stranických funkcionářů, přitom se nezabývat procesy s nekomunisty, a určit osoby zodpovědné za odsouzení vedoucích komunistů, byl zvolen Jan Piller.¹²⁷

Komise oproti původnímu zadání strany (důsledně ukončit stranickou rehabilitaci osob odsouzených v osmi jmenovaných politických procesech v letech 1952 -1954¹²⁸) rozšířila svůj úkol o další body: analýzu příčin nezákonností, určení politické zodpovědnosti za procesy, zkoumání dosavadního průběhu rehabilitací a vypracování návrhu opatření zabráňujících dalším nezákonnostem.¹²⁹

Do srpnové invaze sovětských vojsk v roce 1968 se komise zabývala spíše organizačními záležitostmi a problémy, které nebyly sporné. Zpráva s výsledky z tohoto období se dostala k projednávání až koncem roku 1968 a návrh komise, aby byli stranicky rehabilitováni všichni navržení, ústředním výborem neprošel.¹³⁰ Dalším problémem bylo vymezení politické zodpovědnosti za nezákonné procesy. Od samého počátku odmítali

¹²⁶ Dopis předsedy Ústřední rehabilitační poradny Svazu protifašistických bojovníků Rastislava Váhalý generálnímu tajemníku ÚV KSČ Gustávu Husákovi z 19. března 1970, který poukazuje na unáhlenost rozhodnutí o likvidaci rehabilitačních poraden. In: PECKA, J.; BELDA, J.; HOPPE, J., *Občanská společnost 1967 – 1970. Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967 -1970*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 1995, 252 - 256

¹²⁷ KAPLAN, K., *Druhý proces...*, 107

¹²⁸ *Potlačená zpráva*, 200

¹²⁹ KAPLAN, K., úvod *K politickým procesům...*, 9

¹³⁰ V pozadí stály bývalé spory a nepřátelství mezi členy ÚV a Rudolfem Slánským. Viz KAPLAN, K., úvod *K politickým procesům...*, 10

všichni členové komise uznat odpovědnost strany jako celku, neboť to by svalovalo vinu i na prosté členy a funkcionáře, jejichž odpovědnost by byla dána pouze členstvím v KSČ, a naopak si komise dala za úkol určit jen úzký okruh odpovědných, aby tím bylo posíleno sebevědomí komunistů, otřesené odhalováním pravdy o politických procesech 50. let.¹³¹

Práce komise po sovětském vpádu navzdory obavám pokračovala bez omezení, ale už se v ní začaly objevovat první rozkoly, které vyvrcholily při schvalování závěrečné zprávy v únoru roku 1969. Někteří členové komise zprávě vyčítali, že je příliš protisocialistická a protisovětská. Pracovní komise se nakonec rozhodla pro dílčí úpravy zprávy, která měla být předložena ústřednímu výboru strany. Ponechala v ní informaci o odpovědnosti stranických a státních orgánů, Gottwalda, Zápotockého a dalších za politické procesy a odpovědnosti Antonína Novotného za průběh revize a nedůslednou rehabilitaci.¹³²

Zpráva dále obsahovala hodnocení politických procesů, mj. jako důsledku „určitého mezinárodního a vnitřního vývoje“, který „byl poznamenán deformacemi, přičemž politické procesy se staly nejvýraznějším projevem těchto deformací.“¹³³ V navrhovaném řešení komise uvádí, že „je nepřipustné uplatňovat vedoucí úlohu strany v rozporu s ústavou a platnými zákony“.¹³⁴ Pillerova komise také hodnotila práci předchozích rehabilitačních komisí, Barákovy, Kolderovy i barnabitské, a objevila v jejich práci mnoho chyb i nepravdivých informací, podle zprávy tedy nemohlo dojít k vypořádání se s minulostí (politickými procesy).¹³⁵ Pokusy o revizi z let 1955 – 1956 zpráva hodnotí nikoli jako snahu o nápravu křivd a objasnění nezákonností, ale jako prostředek k „uklidnění svědomí politického byra“, pokusem procesy nějak „politicky ukončit“.¹³⁶ Uvádí se zde také, že politické byro ÚV KSČ nikdy neotevřelo otázku politických procesů z vlastní iniciativy, nýbrž vždy na základě podaných žádostí postižených.¹³⁷

V dubnu 1969 byl ve funkci prvního tajemníka ÚV KSČ vystřídán proreformní Alexandr Dubček Gustávem Husákem, zpráva byla odmítnuta, komise rozpuštěna¹³⁸ a byly postupně ustaveny další dvě skupiny, které měly Pillerovu zprávu přepracovat. Ani jedné skupině se však Husákův požadavek na vytvoření zprávy, která se nebude zabývat politickou

¹³¹ KAPLAN, K., *K politickým procesům...*, 10

¹³² *Potlačená zpráva*, 180 - 184

¹³³ *Ibid.*, 202

¹³⁴ Citováno dle *Potlačená zpráva*, 194

¹³⁵ *Potlačená zpráva*, 162

¹³⁶ *Ibid.*, 92

¹³⁷ *Ibid.*, 138

¹³⁸ Téměř všichni členové pracovní skupiny Pillerovy komise se stali po roce 1969 oběťmi politické perzekuce a na veřejnost se Pillerova zpráva dostala v plném znění až v roce 1990. Viz KAPLAN, K., úvod *K politickým procesům*, 15

odpovědností za nezákonnosti a politické procesy a představí fakta, z kterých KSČ udělá závěry, nepodařilo naplnit. A tak byla v dubnu roku 1971 vytvořena další komise, v čele s Jánem Kempným, která měla za úkol vypracovat závěrečnou zprávu k ukončení prací tzv. rehabilitační komise.¹³⁹ Tato závěrečná zpráva opakovala závěry Kolderovy komise z roku 1963 a zároveň se úplně distancovala od zprávy komise Pillerovy, která byla podle ní „protistranická, protisocialistická a protisovětská“.¹⁴⁰

Novela zákona č. 70/1970 Sb.

Příchod sovětských vojsk do Československa, resp. následná změna politické situace (demokratizační proces byl vystřídán procesem tzv. normalizace¹⁴¹) měla vliv také na rehabilitace. Rehabilitační zákon byl považován za důsledek polednové politiky, který zapříčinil tehdejší společenskou a politickou krizi¹⁴², a tak bylo přistoupeno k jeho novelizaci.

V důvodové zprávě, která byla k novele zákona o soudní rehabilitaci připravena k příležitosti schůze předsednictva ÚV KSČ 19. června 1970, se uvádí, že „poznatky, shromážděné Generální prokuraturou ČSSR a Nejvyšším soudem ČSSR v průběhu roku 1969 o aplikaci zákona č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci, signalizovaly řadu závažných nedostatků.“ Některé z nich (např. nedostatečná aktivita prokurátorů při řízení před zvláštními senáty či jednostranná nebo neúplná zjišťování skutečnosti ze strany soudu) byly podle zprávy odstraněny organizačními opatřeními, u jiných bylo zjištěno, že jejich příčinou je samotné znění některých ustanovení zákona, a proto bylo nutné přistoupit k novelizaci.¹⁴³ Zpráva dále říká, že cíle zákona uvedené v preambuli a paragrafu 1 se nezměnily, nicméně text zákona jim zčásti neodpovídá a v některých případech je s nimi dokonce v rozporu, což mohlo v některých případech vést a vedlo k chybnému vyložení zákona a jeho používání. Z těchto důvodů bylo podle předsednictva ÚV KSČ nutno přistoupit k novelizaci.¹⁴⁴

Novelizace obsahovala jak „změny závažného charakteru“, tak napravovala „nedůsledně řešené otázky, které by samy o sobě novelizaci nevyvolávaly“ a řešila také „problémy vzniklé při aplikaci zákona“.¹⁴⁵ Předně měnila termín, do kterého se rozsudky

¹³⁹ KAPLAN, K., úvod *K politickým procesům*, 11 - 14

¹⁴⁰ KAPLAN, K., *Druhý proces*, 121 - 122

¹⁴¹ Viz následující kapitola.

¹⁴² SLABOTÍNSKÝ, R., *Amnestie...*, 204

¹⁴³ Důvodová zpráva k zákonu č. 70/1970 Sb. připravená ke schůzi ÚV KSČ konané dne 19. června 1970, Národní archiv (dále jen NA), Praha, fond KSČ – Ústřední výbor KSČ 1945 – 1989, Praha – Předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971 (dále jen KSČ – ÚV – 02/1), arch. j./bod 206/3, sv. 130

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid.

prozkoumávaly, a sice z 31. 7. 1965 na 31. 12. 1956, a také z přezkumných řízení vylučovala „věci kriminální povahy“.¹⁴⁶ Dále rušila několik paragrafů (o složení zvláštních senátů – dále upravoval článek II. novely, o společenském obhájci – z důvodové zprávy vyplývá, že se strana/navrhovatelé novely obávali, že funkce společenského obhájce mohla být během rehabilitací zneužita, neboť obhájce měl přístup a oprávnění účastnit se různých úkolů řízení; dále byl zrušen odstavec a paragraf, který ukládal svědkům, resp. všem státním orgánům, společenským i hospodářským organizacím na požádání předložit potřebný materiál a i jinak vyhovět zvláštnímu senátu bez možnosti odvolání se na povinnost zachovat státní, služební nebo hospodářské tajemství. Tento paragraf byl zrušen s odůvodněním, že je nutné v některých případech státní tajemství zachovat.¹⁴⁷

Nejvýraznějším zásahem do zákona a jedním z hlavních důvodů, proč byla podle důvodové zprávy novelizace nutná, byla změna paragrafu 15, „Rozhodnutí senátu“. Tato změna nově „vylučovala možnost zrušit původní rozsudek jen na základě hrubých procesních závad bez ohledu na věcnou správnost.“¹⁴⁸

Novela také změnila paragraf, který přiznával rehabilitovanému nárok na zveřejnění nového rozhodnutí a místo toho tento paragraf řešil povinnost úhrady nákladů přezkumného řízení (povinnost náhrady nákladů měli ti navrhovatelé, jejichž návrh na zahájení přezkumného řízení byl zamítnut), a to z toho důvodu, že „uveřejňování rehabilitačních rozhodnutí bylo zneužíváno ke skandalizování orgánů činných v trestním řízení“.¹⁴⁹ Nadále se mělo postupovat podle trestního řádu, který uveřejnění nevyklučoval, ale ani nezaručoval.¹⁵⁰

Zákon č. 70/1970 Sb. také upravoval otázku odškodnění. Zrušil právo žádat náhradu škody osobám, které byly z důvodu nedostatku důkazů zproštěny obžaloby nebo proti nimž bylo trestní stíhání zastaveno, a to v době od 24. 10. 1948 do 31. 12. 1965 a v případě, že úkony přípravného řízení konaly orgány státní bezpečnosti (protože toto znění fakticky „označovalo orgány státní bezpečnosti za nositele nezákonností“).¹⁵¹ Nové znění také zužovalo okruh oprávněných osob, odstraňovalo „neodůvodněné zvýhodnění pozůstalých po osobách rehabilitovaných podle tohoto zákona ve srovnání s pozůstalými po neprávem odsouzených, kteří byli rehabilitováni podle obecně platných předpisů“.¹⁵² Nově měl tedy dědic právo žádat o náhradu škody v rozsahu výživného ušlého během pobytu poškozeného

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Ibid.

(zemřelého) ve vazbě, výkonu trestu, táboře nucené práce nebo přechodném ústavu, pokud poškozený (zemřelý) dědicům výživné poskytoval nebo měl povinnost poskytovat.¹⁵³ Navíc podle nového článku IV. všechny nároky na náhradu škody, které byly uplatněny podle dosavadních ustanovení a o kterých nebylo přede dnem nabytí účinnosti zákona č. 70/1970 Sb. pravomocně rozhodnuto, byly posuzovány podle této novely.

Důležitou změnou byl také nový článek III., odst. 2 zákona, který z rehabilitace vyloučil „osoby, které se nezákonně zdržují v cizině“, protože „není důvodů, aby ze zákona plynuly výhody pro osoby, které v současné době nerespektují zákony republiky a poškozují její zájmy.“¹⁵⁴

Politický vývoj v Československu od 70. let do roku 1989

Další vývoj československé společnosti v 70. letech byl poznamenán vstupem vojsk Varšavské smlouvy, „dočasným“ pobytem sovětských vojsk v Československu a nástupem procesu tzv. normalizace. Během ní mělo dojít zdůrazňováním sociální rovnosti a jistot k „uklidnění“ společnosti, která by tak novému režimu nezpůsobovala potíže. Nepohodlné osoby měly být odstraňovány ze svých pracovních pozic, tvrdé represe bylo použito proti těm, kteří se nějakým způsobem podíleli na předsrpnové reformní politice nebo zastávali protirežimní názor (postoj).¹⁵⁵

A tak také během normalizace docházelo k mohutnému porušování zákonnosti, režim se zbavoval nepohodlných lidí. Opozice však i přes tuto represí existovala dále, odpor proti režimu vyvrcholil v 70. letech vydáním manifestu Charta 77.¹⁵⁶ Pod stejným názvem byla založena občanská iniciativa, mezi jejíž členy patřilo široké spektrum lidí, jež spojovalo jediné, nesouhlasný postoj k normalizačnímu režimu. Proti Chartě byla rozpoutána kampaň, členové seskupení a signatáři dokumentu byli pronásledováni.¹⁵⁷

Od počátku 80. let se režim potýkal s hospodářskými problémy (nedokázal včas zareagovat na ropnou krizi), po nástupu Michaila Gorbačova na místo generálního tajemníka

¹⁵³ Zákon č. 70/1970 Sb., §30

¹⁵⁴ NA, Praha, KSČ – ÚV – 02/1, arch. j./bod 206/3, sv. 130

¹⁵⁵ VYKOUKAL, J.; LITERA, B.; TEJCHMAN, M., *Východ*, 571

¹⁵⁶ Prohlášení, které bylo vydáno 1. ledna 1977 v zásadě kritizovalo stávající režim za utlačování lidí za projevy, k jejichž toleranci a ochraně se zavázal. Viz VYKOUKAL, J.; LITERA, B.; TEJCHMAN, M., *Východ*, 583

¹⁵⁷ Ibid., 582 - 584

KSSS se začaly i v Československu projevovat změny nastolené jeho novou politikou a Československo pomalu ale jistě směřovalo k revolučním událostem.¹⁵⁸

Po převratu

Otázka rehabilitace politických vězňů byla od nastolení nového, demokratického režimu součástí problému, jak se „vyrovnat“ s (komunistickou) minulostí země. Problémem při trestání zločinů komunismu byl aspekt právní kontinuity s předlistopadovým režimem. České právo a některé soudní orgány respektovaly komunistické zákony a podle nich také posuzovaly dobové jednání.¹⁵⁹

Paradoxem přitom bylo, že přes až nenávist k minulému režimu, kterou řada revolučních osobností chovala, zůstávali do prvních svobodných voleb v červnu roku 1990 komunisté politickými partnery, a tak je Občanské fórum, politické hnutí, jenž hrálo při pádu komunistického režimu rozhodující roli, tolerovalo.¹⁶⁰

Zákon č.119/1990 Sb.

Potřeba zákona

Zásadní roli při tvorbě zákona o soudní rehabilitaci v roce 1990 hrála Konfederace politických vězňů, nástupce K 231, která u poslanců hájila zájmy specifické skupiny obyvatel - obětí komunistické politické perzekuce. Většina bývalých politických vězňů dosáhla v roce 1990 vysokého věku, a tak bylo nutné „vypořádat se s tímto problémem“ (navrátit jim občanská práva a uznat jejich nevinu) co nejdříve.¹⁶¹ Pro tento účel byla od počátku plánována rehabilitace přímo ze zákona, tedy bez přezkoumání jednotlivých případů a soudního řízení. Plošná rehabilitace a zrušení zákona, podle kterého bylo od roku 1948 uvězněno desítky tisíc osob, sice narušovali právní kontinuitu mezi oběma režimy, ale bylo i pro komunistické poslance zřejmě pohodlným řešením, jak napravit křivdy a nepokládat přitom otázku, kdo je za ně zodpovědný. A také tento způsob neohrožoval započatou spolupráci Občanského fóra s komunisty během procesu transformace.¹⁶²

Otázka amnestie nebyla aktuální, neboť sami političtí vězni netoužili po amnestii, ale po jasném prokázání a prohlášení, že se nedopustili žádného trestného činu. A navíc, že jejich

¹⁵⁸ Ibid., 585 - 591

¹⁵⁹ FIALA, P. et al., *Komunismus v České republice*, 294

¹⁶⁰ MAYER, F., *Češi a jejich komunismus*, 61

¹⁶¹ Ibid., 61 - 62

¹⁶² Ibid., 62

odsouzení bylo nezákonné, v rozporu se svědomím a Paktem o lidských právech, a to nejen v jednotlivých případech, ale v masovém měřítku.¹⁶³ Návrh zákona měl vyjádřit vůli občanů Československa odčinit křivdy spáchané během totalitního režimu na vlastních občanech a plně je rehabilitovat. Měl také v očích světové veřejnosti přispět k rehabilitaci státu a potvrdit nastoupenou cestu demokracie v Československu.

Rehabilitace se měla vztahovat na odsouzené za (údajnou) velezradu, rozvracení republiky, sdružování, hanobení nebo pobořování proti republice, nedovolené opuštění republiky či např. zneužívání náboženské funkce. Tato rozhodnutí se totiž opírala o podvržené nebo zfalšované důkazy, vycházela z uměle vykonstruovaných obvinění, byla založená na hrubém porušování procesních předpisů, zejména v případě doznání vynucených násilím nebo činů vyprovokovaných Státní bezpečností. Rehabilitaci prostřednictvím individuálních žádostí by soudy nebyly schopné v přiměřeném čase zvládnout, proto se navrhovatelé zákona rozhodli pro formu rehabilitace ex lege (= ze zákona).¹⁶⁴

Projednávání

Při přípravě zákona zaujali poslanci komunistické strany roli strážců důsledné právní kontinuity. Nechtěli, aby byla u minulých soudních rozhodnutí zrušena platnost z obavy, že „vzniká nebezpečný precedens nezávislosti soudů“ (jakkoli je to absurdní) a místo toho navrhovali buď variantu soudního přezkoumání případů, nebo udělení milosti prezidenta republiky.¹⁶⁵

Ani jeden z návrhů komunistických poslanců nebyl podpořen. Zákon byl ve Federálním shromáždění projednáván ve dnech 20. a 23. dubna 1990. Při projednávání vládního návrhu zákona zmínil nejprve generální prokurátor Československa Tibor Böhm, jako předkladatel návrhu, že první pokusy o rehabilitaci byly „výsměchem spravedlnosti“, neboť v revizních komisích z poloviny a konce 50. let zasedali titíž lidé, kteří se předtím aktivně na politických procesech podíleli. Zásadní změna nastala podle něj až v roce 1968, kdy „důsledná rehabilitace stála v popředí obrodného demokratizačního procesu“.¹⁶⁶

¹⁶³ CUHRA, Jaroslav. Die Rehabilitierung der Opfer und Gegner des Kommunismus in der Tschechoslowakei (český rukopis). *Horch und Guck*, 2002, r. 11, č. 39, s. 30-34.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2003, 400

¹⁶⁶ Stenoprotokol z 27. společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů ze dne 20. dubna 1990, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [online]. 1997 [cit. 2011-08-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027038.htm>>

Motivem k přijetí zákona o soudní rehabilitaci bylo podle Böhma „jednou provždy skoncovat s potlačováním lidských práv našich (československých) občanů, vypořádat se s porušováním zákonnosti a deformací našeho (československého) soudnictví“. Předložený návrh zákona měl být jednou ze záruk, že se tyto negativní jevy už v Československu neobjeví. A aby se Československo „očistilo před světem od minulosti“, bylo nutné „rehabilitovat rychle a přímo ze zákona“.¹⁶⁷ Podle návrhu zákona měly být přímo ze zákona anulovány odsuzující rozsudky u skutkových podstat politického charakteru a u několika dalších trestných činů měly být rozsudky přezkoumány.¹⁶⁸

Během projednávání zákona ve Federálním shromáždění vystoupilo několik poslanců, všechny projevy se týkaly především nutnosti zákon schválit a pokud možno v co nejkratší době. Poslanec Mezník přiznal, že zákon byl připravován a schvalován ve spěchu, což však bylo pro dané období porevolučních dní příznačné. Jak upozornil, bylo nutné zákon schválit rychle, neboť se měl týkat především bývalých politických vězňů odsouzených v 50. letech, kterým bylo nyní průměrně kolem 75 let a bylo žádoucí, aby se rehabilitace dočkali.¹⁶⁹ Poslanci KSČ Z. Masopust a J. Olej ale upozorňovali na nedostatky právní konstrukce zákona. Komunistický poslanec Masopust namítal, že podle ústavního zákona z roku 1968 nemá Federální shromáždění zákonnou pravomoc ani jinou možnost (např. vydat usnesení) rušit pravomocné rozsudky (soudní rozhodnutí), poslanec Olej zase, že kdyby byly rozsudky za uvedené trestné činy zrušeny ze zákona, neměly by uvedené trestné činy opodstatněnou existenci v novelizovaném Trestním zákoně, rovněž připravovaném ke schválení. Navrhoval cestu novelizace zákona č. 82/1968 Sb., neboť ten podle něj „přísně respektoval nezávislost soudů a zákonnou zásadu, že právoplatné rozhodnutí soudů v trestních věcech je možné zrušit či změnit jen na základě návrhu a v přezkumném řízení“ (tedy ne ze zákona) a byl podle něj v části o odsouzení osob zodpovědných za nezákonnosti v politických procesech „preciznější a kvalitnější“. V reakci na vystoupení poslanců Masopusta a Oleje ještě vystoupil Václav Benda, který připomněl utrpení politických vězňů, a za svůj projev sklídl potlesk.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Stenoprotokol z 27. společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů ze dne 20. dubna 1990, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [online]. 1997 [cit. 2011-08-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027039.htm>>

¹⁷⁰ Stenoprotokol z 27. společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů ze dne 23. dubna 1990, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [online]. 1997 [cit. 2011-08-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027045.htm>> a <<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027047.htm>>

Při projednávání došlo pouze k několika málo úpravám ze strany výboru Federálního shromáždění a týkaly se především otázky odškodnění (přepočtu vyplácených důchodů).¹⁷¹ Pro zákon hlasovalo 119 poslanců Sněmovny lidu a 86 poslanců Sněmovny národů, proti nebyl ze Sněmovny lidu žádný poslanec, hlasování se zdrželo patnáct, ze Sněmovny národů byli proti 2 poslanci a hlasování se zdrželo 9 poslanců. Zákon o soudní rehabilitaci byl tedy schválen.¹⁷²

Ohlasy v tisku

Na rozdíl od roku 1968 tisk o připravovaném, resp. schváleném zákonu o soudní rehabilitaci příliš neinformoval. Před přijetím zákona se na titulních stranách věnoval novému názvu státu¹⁷³ či návštěvě papeže v Československu.¹⁷⁴ Lidová demokracie se na svých stránkách zmínila o rehabilitaci v sobotu 21. dubna (zákon byl schválen v pondělí 23. dubna) s odkazem, že rozprava o zákonu, započatá v pátek, bude v pondělí pokračovat a připomněla, že se jedná o zákon, „na který 40 let čeká 220 tisíc osob“, jež se žádné trestné činnosti nedopustily.¹⁷⁵ V úterý, 24. dubna, pak v článku „Rehabilitace s morálním kompasem“¹⁷⁶ přinesla podrobný popis projednávání zákona (vystoupení jednotlivých poslanců), byť nikoli na stránce titulní (zde se v témže článku věnovala volbám soudců a zákonu o nájmu a podnájmu).

Rudé právo se ve svém popisu projednávání zákona zaměřilo na vystoupení poslanců KSČ J. Oleje a Z. Masopusta a následné reakce na jejich vystoupení ze strany poslanců V. Bendy a T. Böhma s upozorněním, že poslanci komunistické strany nechtěli zpochybnit samotnou potřebu rehabilitace, jen upozornit na nedostatky zákona.¹⁷⁷ Více a ani později se novému zákonu deník nevěnoval.

Lidové noviny článek věnující se parlamentem nově schváleným zákonům nazval „Svátky až v máji“. Tento titulek napovídá, že větší pozornost byla věnována změnám ve

¹⁷¹ Ibid

¹⁷² Stenoprotokol z 23. dubna 1990, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [online]. 1997. [cit. 2011-08-06]. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027049.htm>>

¹⁷³ Např. Jsme Česká a Slovenská Federativní republika. *Rudé právo*. 21. dubna 1990, 94, s. 1 nebo Konečně máme název státu. *Lidová demokracie*. 21. dubna 1990, 94, s. 1.

¹⁷⁴ Dva dny papeže. *Rudé právo*. 23. dubna 1990, 96, s. 1 nebo „Poselství dobré vůle“, *Lidové noviny*. 23. dubna 1990, 43, s. 1

¹⁷⁵ Konečně máme název státu. *Lidová demokracie*. 21. dubna 1990, 94, s. 1 (7)

¹⁷⁶ Rehabilitace s morálním kompasem. *Lidová demokracie*. 24. dubna 1990, 96, s. 1 (4)

¹⁷⁷ Hlavní bod: soudní rehabilitace. *Rudé právo*. 24. dubna 1990, 96, s.1

státních svátcích, nežli zákonu o soudní rehabilitaci. Tomu byl věnován krátký odstavec zmiňující slovní roztržku poslanců Oleje a Bendy a fakt, že zákon byl přijat.¹⁷⁸

Znění zákona č. 119/1990 Sb.

Zákon o soudní rehabilitaci měl být prvním krokem k vyrovnání se s minulostí. V deklaratorní části se od zákona z roku 1968 mnoho nelišil, i v tomto případě se o bývalých politických věznicích hovoří jako o obětech komunistického režimu, nikoli jeho odpůrcích (zločinného režimu).¹⁷⁹

Nový zákon v preambuli říkal, že „účelem zákona je zrušit odsuzující soudní rozhodnutí za činy, které v rozporu s principy demokratické společnosti respektující občanská politická práva a svobody zaručené ústavou /.../ zákon označoval za trestné, umožnit rychlé přezkoumání případů osob protiprávně odsouzených v důsledku porušování zákonnosti na úseku trestního řízení, odstranit nepřiměřené tvrdosti v používání represe, zabezpečit neprávem odsouzeným osobám společenskou rehabilitaci a přiměřené hmotné odškodnění a umožnit ze zjištěných nezákonností vyvodit důsledky proti osobám, které platné zákony vědomě nebo hrubě porušovaly.“

Zákon rušil soudní rozhodnutí vydaná v době od 25. února 1948 do 1. ledna 1990 k datu, ke kterému byla vyhlášena, a to za trestné činy podle vyjmenovaných paragrafů zákonů č. 50/1923 Sb., č. 231/1948 Sb., č. 86/1950 Sb., č. 140/1961 Sb., č. 150/1969 Sb. a zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb. Šlo např. o trestné činy velezrady, sdružování proti státu, hanobení republiky, vyzvědačství¹⁸⁰, sabotáže, opuštění republiky atd. Byl-li však v některých případech uložen souhrnný trest jednak za čin, na nějž se rehabilitace vztahovala a jednak za jiný, rehabilitaci nepodléhající, měl podle zákona soud určit podle poměru závažnosti přiměřený trest za přečin rehabilitací nedotčený.¹⁸¹ U několika dalších trestných činů (např. trestný čin zběhnutí, nenastoupení služby v ozbrojených silách, vyhýbání se výkonu vojenské služby atp.) mohl být podán návrh na přezkumné řízení, a to buď přímo postiženým, nebo příbuzným v linii přímé, nebo prokurátorem, nejpozději však do dvou let od nabytí účinnosti zákona.¹⁸² Z vykonávání úkonů přezkumného řízení podle tohoto

¹⁷⁸ Svátky až v máji. *Lidové noviny*. 24. dubna 1990, 44, s. 1

¹⁷⁹ SUK, J., *Labyrintem revoluce*, 399

¹⁸⁰ Trestný čin vyzvědačství byl rehabilitován v případě odsouzení podle zákona č. 231/1948 Sb. nebo č. 86/1950 Sb., v případě odsouzení podle zákona č. 140/1961 Sb. již mezi vyjmenovanými trestnými činy podléhajícími rehabilitaci nebyl. Výklad dle Zákon č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, § 2

¹⁸¹ Zákon č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, § 2

¹⁸² Zákon č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, § 4, § 5, § 6

zákonu byli vyloučeni soudci i prokurátoři činní v původním řízení.¹⁸³ Zvláštností jistě je, že nový zákon se v částech týkajících se úpravy přezkumného řízení téměř doslovně shoduje se zákonem č. 82/1968 Sb., a to hned v několika paragrafech.¹⁸⁴

Odškodnění řešil zákon č. 119/1990 Sb. následujícím způsobem: náhrada za ušlý výdělek byla stanovena na 2 500 Kčs za každý měsíc vazby či výkonu trestu, dále měl postižený nárok na náhradu újmy na zdraví, k níž došlo během vazby či výkonu trestu, náhradu nákladů trestního řízení i obhajoby v původním trestním řízení a náhradu uhrazeného peněžitého trestu. Způsob uplatňování nároků vyplývajících z trestu propadnutí nebo zabránění věci či majetku určoval zvláštní zákon. Na odškodnění v celém rozsahu měl ale nárok jen ten, který byl zcela zproštěn obžaloby nebo byl jeho původní rozsudek zrušen v celém svém rozsahu, jinak mu náležela jen poměrná část.¹⁸⁵

Zákon pamatoval také na důchodové zabezpečení postižených, když jim přiznal, že se doba vazby a výkonu trestu posuzuje jako doba pokračování v zaměstnání, ovšem opět jen pro ty osoby, které byly obžaloby zcela zproštěny, u rehabilitovaných jen zčásti to byla opět jen poměrná část. Rovněž zde se objevuje téměř shodné znění s příslušnými paragrafy zákona č. 82/1968 Sb. Postižení, kteří v době, kdy tento zákon vstupoval v platnost, již byli v důchodu, si mohli zažádat o příplatek. V dalších paragrafech o nároků dědiců poškozeného, který byl novým zákonem rehabilitován, se nová právní norma opět téměř doslovně shoduje s normou z roku 1968.¹⁸⁶

Zvláštním ustanovením je oddíl sedmý tohoto zákona, který říká, že „vyjde-li během průběhu řízení podle tohoto zákona najevo, že jednání osob, které přivodily nezákonnosti napravované tímto zákonem nebo k nim přispěly, zakládá podezření z trestného činu, jehož trestnost v den nabytí účinnosti zákona nezanikla promlčením, promlčecí doba takového činu neskončí před 1. lednem 1995.

Aplikace zákona č.119/1990 Sb.

Zákon uznal implicitně, bez dalšího zkoumání, že obvinění z uvedených politických trestných činů byla nezákonná.¹⁸⁷ Rozcházel se tak s revizními postupy minulosti a rehabilitacemi, započatými za minulého režimu.

¹⁸³ Ibid., §8

¹⁸⁴ Viz Ibid., §23

¹⁸⁵ Ibid., §23

¹⁸⁶ Zákon č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci, §32 a Zákon č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, §27

¹⁸⁷ MAYER, F., *Češi a jejich komunismus*, 180

Rychlost a jednomyslné schválení mohly být důkazem, že poslanci (včetně těch komunistických) měli snahu zahrnout bývalý režim.¹⁸⁸ Je možné, že komunističtí poslanci odhlasovali rehabilitační zákon tak rychle mj. také proto, aby se za minulostí obrátil list a více se jí nikdo nezaobíral.¹⁸⁹

Na základě zákona č. 119/1990 Sb. bylo k 1. 10. 1992, tedy během prvních dvou let od nabytí účinnosti zákona, rehabilitováno téměř 260 tisíc osob (přesně 257 864) odsouzených v letech 1948 -1989 za trestné činy politické povahy, z toho přibližně 150 tisíc za jiný trestný čin než opuštění republiky (za opuštění republiky bylo rehabilitováno 110 485 osob).¹⁹⁰

Neblahým důsledkem rehabilitačního zákona bylo uložení tzv. zbytkových trestů (za trestné činy rehabilitací nedotčené)¹⁹¹ až do výše 15 let, a to v přibližně 25 tisících případech, přičemž v několika z nich byl zbytkový trest uložen dokonce těm, kteří byli během minulého režimu z politických důvodů popraveni. Zbytkové tresty vyvolaly u bývalých politických vězňů nespokojenost, neboť tyto jednak komplikovaly průběh možnost odškodnění (které nevyplývalo ze zákona a tedy se o něj muselo žádat), ale především odsuzovaly bez možnosti slyšení.¹⁹² Až na základě stížnosti Konfederace politických vězňů prošel zákon č. 119/1990 Sb. v letech 1991 a 1992 novelizacemi, díky kterým byly vyřešeny některé další případy a zrušeny zbytkové tresty. Otázka legitimacy minulého režimu a odboje proti němu však zůstala dále nezodpovězena.¹⁹³

Problematickou se stala také otázka rehabilitace činů, při kterých někdo zahynul¹⁹⁴. Odsouzení za tyto činy považovali své činy za akt odboje, v tom případě ale bylo nutné uznat, že režim, proti kterému byly tyto činy namířeny, byl neligitimní (tedy že se země nacházela ve stavu podobném válečnému), což ale stávající politická vrstva (stále zčásti složená s předlistopadových politiků) nebyla ochotna připustit.¹⁹⁵

Další sporným bodem v otázce vyrovnávání se s minulostí se stala restituce, tedy navrácení majetku těm, kterým byl minulým režimem zabaven. Problém byl však v tom, že majetek byl zabírán Čechům a případně i jiným národnostním menšinám žijícím na našem

¹⁸⁸ Ibid., 180 - 181

¹⁸⁹ Ibid., 62

¹⁹⁰ SUK, J., *Labyrintem revoluce*, 400

¹⁹¹ Byl-li postižený dříve odsouzen za více trestných činů, mohl být za trestný čin, na který se rehabilitace nevztahovala, uložen tzv. dodatkový trest. Viz CUHRA, Jaroslav. *Die Rehabilitierung der Opfer und Gegner des Kommunismus in der Tschechoslowakei* (český rukopis). *Horch und Guck*, 2002, r. 11, č. 39, s. 30-34.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Nejznámějším případem je pravděpodobně případ bratří Mašínů, kteří založili skupinu ozbrojeného odboje, během kterého a při svém útěku na Západ v roce 1953 zabili několik osob. Viz MAYER, F., *Češi a jejich komunismus*, 68-69

¹⁹⁵ Ibid., 62

území už od roku 1938 (při zabírání Sudet byli vyvlastňováni Češi, rovněž za války, v tomto případě byli nejvíce postiženi Židé, po válce pak byl zase zabírán majetek Němců a Maďarů). A tak zákon č. 403 z roku 1990, „o zmírnění následků některých majetkových křivd“, se vztahoval jen na majetek vyvlastněný po roce 1948. Docházelo tak k případům, kdy byl některým lidem navrácen majetek získaný rovněž z politických či rasových důvodů vyvlastněný před rokem 1948. Otázka navrácení církevního majetku církvi je otevřena a diskutována dodnes.¹⁹⁶

Zákon o soudní rehabilitaci byl přijat velice rychle, což se setkalo s pozitivním ohlasem. Předmětem kritiky ze strany politických vězňů byl především fakt, že zákon byl schvalován těmi, kteří ještě nedávno stáli u moci a podíleli se tak v mnoha případech na jejich odsouzení – zákon byl přijat Federálním shromážděním ve složení před prvními svobodnými volbami.¹⁹⁷

Dalším paradoxem zákona je dvojitý pohled na tentýž trestný čin - v případě trestného činu vyzvědačství a špionáže byli lidé odsouzení do roku 1961 rehabilitováni automaticky, ovšem lidé, odsouzení za tentýž trestný čin poté, co v roce 1961 vstoupil v platnost nový, „mírnější“ (méně stalinistický) trestní zákon č. 140/1961 Sb., museli žádat o přezkumné řízení (nebo o něj mohl požádat prokurátor).¹⁹⁸

¹⁹⁶ Ibid., 62 -63

¹⁹⁷ V tzv. doplněném složení. Viz CUHRA, J. Die Rehabilitierung der Opfer und Gegner des Kommunismus in der Tschechoslowakei (český rukopis). *Horch und Guck*, 2002, r. 11, č. 39, s. 30-34.

¹⁹⁸ Ibid..

Srovnání

Ve srovnání s rokem 1968 byla situace v roce 1990 samozřejmě nejen z hlediska potřeby rehabilitace zcela jiná. Úsilí o rehabilitaci politických vězňů v roce 1968 bylo spojeno s reformní politikou, se snahou o nastolení „socialismu s lidskou tváří“, snahou ukázat veřejnosti „přívětivou“ stránku režimu. V roce 1990 byl problém rehabilitace politických vězňů součástí širší otázky vyrovnání se s (komunistickou) minulostí. V obou případech byla potřeba rehabilitace akutní (v roce 1968 mj. sílil tlak veřejnosti, v roce 1990 byl jedním z důvodů vysoký věk bývalých politických vězňů), a přestože byly oba zákony o soudní rehabilitaci přijaty rychle a setkaly se nejprve s nadšením, nevyhnuly se několika nedostatkům.

Ačkoliv zákonodárci v roce 1990 odmítli vyřešit problém rehabilitace cestou navrženou některými komunistickými poslanci, a sice cestou novelizace zákona z roku 1968, nový zákon z předchozího vycházel a v několika částech se s ním dokonce doslovně shodoval.

Inspirace zákonem č. 82/1968 Sb. byla při přípravě nového zákona v roce 1990 zjevná, i když nepřiznaná. V obou případech zákon hovořil o „obětech“, nikoliv „odpůrcích“ režimu, což se hlavně v roce 1990 setkalo s kritikou ze strany bývalých politických vězňů, kteří se sami za oběti nepovažovali a naopak usilovali o to, aby bylo uznáno jejich právo na odpor proti režimu. V roce 1968 jistě nebylo možné přiznat, že političtí vězni byli členy odboje, neboť tento podle komunistického režimu neexistoval (v případě odporu proti režimu za použití zbraně či násilí se jednalo o vraždy či ublížení na zdraví), po roce 1989 už prostor pro uznání třetího odboje proti komunistickému režimu byl, přesto to nový rehabilitační zákon nečinil.

Doslovnou shodu paragrafů obou zákonů lze najít u částí týkajících se přezkumného řízení, nároku dědiců a úpravy důchodového zabezpečení. Za dalším shodným znak je možné považovat fakt, že s oběma zákony nejprve zavládla ve většině společnosti spokojenost (ačkoliv v roce 1968 nebyl s individuální formou rehabilitací spokojen K 231, tedy sami bývalí političtí vězni), záhy ale v obou případech vyvstaly paradoxní situace. V případě zákona z roku 1968 to byla především novela zákona, která rehabilitace v podstatě zastavila, přičemž některé případy uzavřené ve prospěch navrhovatelů byly v důsledku této novely znovu otevřeny a některé rehabilitační rozsudky byly zrušeny. V roce 1990 byli bývalí političtí vězni nespokojeni především s udílením tzv. zbytkových trestů, dvojitým pohledem na některé trestné činy a také s tím, že nebyla vyřešena otázka nezákonnosti komunistického režimu a s ní spojená problematika uznání třetího odboje. V obou případech byl tedy

důvodem k nespokojenosti problém tzv. zbytkových trestů, který vedl k paradoxním situacím, kdy byl i odsouzený k trestu smrti sice rehabilitován, ale zároveň opětovně odsouzen za trestný čin, na který se rehabilitační zákon nevztahoval.

Přínosem zákona č. 82/1968 Sb. bylo, že se rehabilitace na rozdíl od dříve probíhajících revizí vztahovaly i na nekomunistické politické vězně. Zákona č. 119/1990 Sb. zase bylo, že řešil rehabilitaci plošně, tedy rehabilitace všech (politických) vězňů odsouzených podle vyjmenovaných zákonů, resp. jejich paragrafů, (a s výjimkou trestných činů, na které bylo pohlíženo dvojím způsobem), byla dána zákonem a nebylo nutné o ni individuálně žádat, o což usilovali už v roce 1968 bývalí političtí vězni sdružení v Klubu 231.

Rozdílná byla forma rehabilitace. Ačkoliv v obou případech byla potřeba rehabilitace neodkladná, v roce 1968 zákonodárci zvolili cestu individuálních přezkoumání vadných rozsudků, neboť se obávali, že rehabilitace ze zákona by omilostnila i ty, kteří se podle tehdy platných zákonů provinili proti socialistickému zřízení (opakovaně bylo při přijímání zákona připomínáno, že zákon, resp. probíhající rehabilitace, není revizí zákonodárství a nepopírá socialistickou zákonost). Zákon z roku 1990 stanovil, že rehabilitace bude provedena ex lege, ze zákona. Jedním z možných vysvětlení tohoto postupu může být snaha o co nejrychlejší a nejjednodušší řešení problému, „dědictví“ politických procesů tak mohlo být vyřešeno bez nutnosti otevírat individuální kauzy a připomínat minulé bezpráví.

Důležitým rozdílem je také počet odsouzených, na které se rehabilitace vztahovala, resp. kteří byli podle zákonů rehabilitováni. Podle zákona z roku 1968 bylo podle odhadů rehabilitováno přibližně 1 500 osob, podle zákon z roku 1990 bylo během prvních dvou let platnosti zákona rehabilitováno téměř 260 tisíc osob (číslo zahrnuje 110 tisíc osob odsouzených za trestný čin opuštění republiky, ve většině případů v nepřítomnosti).

Co se týče reakce denního tisku na přijímané zákony, ve srovnání s rokem 1968 se denní tisk v roce 1990 přijímanému zákonu o soudní rehabilitaci příliš nevěnoval. Za velmi zarážející považuji zjištění, že Lidové noviny, které ve sledovaném období od 17. dubna do 2. května 1990 uváděly konkrétní případy v minulosti proběhnuvších nezákonností, informovaly o nově přijatém zákonu o soudní rehabilitaci velice stručně, pouze krátkým odstavcem v článku nazvaném „Svátky až v máji“, tedy ani podle titulku neodkazujícím na nový, přinejmenším pro početnou skupinu bývalých politických vězňů velice důležitý zákon.

Závěr

Během jednačtyřiceti let komunistické nadvlády bylo provedeno několik pokusů o revizi a nápravu politických procesů. Většina lidí ve vedení KSČ pravděpodobně ani neměla s výjimkou krátkého období v letech 1968-1969 skutečný zájem na rehabilitaci bývalých politických vězňů a odčinění nezákonnosti. První pokusy ve formě zřízených revizních komisí se týkaly pouze odsouzených komunistů a podle mého názoru nemohly být úspěšné, resp. důsledné, když byli mezi členy těchto komisí ti samí lidé, kteří se na výrobě politických procesů podíleli. Uvolnění poměrů v druhé polovině šedesátých let umožnilo, aby se v souvislosti s rehabilitacemi začalo mluvit i o nespravedlivě odsouzených z řad nekomunistů. Z této diskuze vzešel první (sledovaný) zákon o soudní rehabilitaci. Srpnová invaze a následný vývoj politické situace učinili ale pokusům o důslednou rehabilitaci pozvolný konec, a tak byli bývalí političtí vězni plně rehabilitováni až po roce 1989, a to prostřednictvím další právní normy. Ovšem ani tento krok se neobešel bez (částečné) kritiky.

Tato bakalářská práce analyzuje a srovnává dvě legislativní normy, kterými se zástupci dvou režimů, komunistického a demokratického, snažili o nápravu v minulosti spáchaných nezákonností, aspektu, který se v dané době jevil jako jeden z největších „prohřešků“ předchozího období. Práce také stručně rekapituluje (politickou) snahu o revizi a vyrovnání se s „dědictvím“ politických procesů.

Srovnání vydaných zákonů o soudní rehabilitaci ukázalo, že ač byly oba zákony přijímány za jiných okolností (v prvním případě za vlády též strany, která spáchání nezákonností připustila a zároveň se na nich podílela, v druhém případě se zákon rodil v období plném očekávání a změn plynoucích z nástupu demokracie) a jejich aplikace vedla k rozdílným výsledkům (především co do počtu rehabilitovaných), v některých ohledech jsou si obě legislativní normy podobné.

Mezi shodné aspekty lze zařadit např. to, že v obou zákonech se hovoří o obětech, nikoli odpůrcích režimu. Nepřehlédnutelná je doslovná shoda několika paragrafů, což může být zarážející zejména z toho důvodu, že poslanci v roce 1990 údajně nechtěli jít při přípravě zákona o soudní rehabilitaci cestou novelizace zákona z roku 1968. V neposlední řadě jsou si zákony podobné i v tom, že s oběma nejprve zavládla spokojenost, ale zanedlouho se ozvaly hlasy, vytýkající jim některé nedostatky.

Zákony se liší v několika důležitých aspektech. Prvním z nich je forma rehabilitace. Zatímco v roce 1968 museli podle zákona bývalí političtí vězni o přezkoumání svého případu individuálně žádat (zákonodárci se obávali, aby přijímaný zákon nebyl chápán jako popření

revoluční zákonnosti a revize zákonodárství, a především pak, aby nebyl rehabilitován každý politický vězeň, ale jen ti, kteří se proti socialistickému zřízení „opravdu nijak neprovinili“, což mělo individuální řešení případů zajistit), v roce 1990 byla rehabilitace pojata en bloc, hromadně, tzn. že ti, kteří byli odsouzeni podle vyjmenovaných paragrafů daných zákonů byla rehabilitováni ze zákona, nebylo tedy nutné o ni žádat. To umožnilo v první řadě rychlé řešení problému (z důvodu vysokého věku některých bývalých politických vězňů).

Dalším rozdílem byl počet rehabilitovaných podle obou zákonů. Zákon z roku 1968 (po zrušení několika rehabilitačních rozhodnutí v důsledku novely zákona z roku 1970) rehabilitoval odhadem 1 500 osob, v případě zákona z roku 1990 šlo o přibližně 260 tisíc osob (včetně 110 tisíc odsouzených za trestný čin opuštění republiky).

Rozdílně bylo o zákonech referováno v denním tisku. Zatímco v roce 1968 byl nově schválený zákon o soudní rehabilitaci hlavním tématem u všech sledovaných deníků, v roce 1990 tomu tak nebylo. To je dle mého názoru přinejmenším překvapivé.

Největší diskuze se v roce 1968 nesla ohledně otázky, ke kterému datu (počátku) se má vztahovat zákon. Členové komunistické strany se obávali, že bude-li počátek politických procesů a tedy nezákonností vztahován k únoru 1948, bude tím prohlášena únorová revoluce za nezákonnou. Naproti tomu v roce 1990 byla největším problémem celková otázka vyrovnání se s komunistickou minulostí. Jak se k této otázce postavit, jak odčinit postih těch, kteří byli odsouzeni nezákonně a jak potrestat viníky. U samotného zákona žádný problém nebyl, mezi poslanci panovala shoda, že zákon musí být především co nejrychleji přijat, a to se také stalo. Problematické oblasti (třetí odboj, navrácení majetku) byly řešeny dalšími zákony.

Oba zákony vidím jako ve své době vyvrcholení snah o rehabilitaci bývalých politických vězňů. Ani jeden však – první byl de facto novelizací změněn natolik, že ani nemohl být plně využit a druhý byl přijat tak rychle, že se otázce rehabilitace nevěnovala taková pozornost, jakou by si asi bývalí političtí vězni představovali – nedosáhl všech cílů, které od něj jeho tvůrci a ti, co jej schvalovali, očekávali, tedy úplnou „nápravu“ politických procesů.

Motivem revizí a pokusů o rehabilitaci během vlády komunistické strany zřejmě nebyla snaha o nápravu a spravedlnost, ale „vyšší“ politické zájmy a potřeby. Po revoluci v roce 1989 už snad byla snaha o rehabilitaci motivována úsilím o nápravu minulých zločinů, ale chyběl jí stejně jako před listopadem 1989 postih těch, kteří byli za tyto zločiny zodpovědní.

Summary

The Communist Party ruled Czechoslovakia for more than 40 years. During this period the party used several instruments to tight the regime, one of the instruments was political trials. People convicted in these trials were accused of crimes they never committed just because people in the leading party needed to get rid of people who didn't agree with the current political situation or were in some way "dangerous" for the regime. Many people were sentenced to death in these trials. Some of the accused were also members of the Communist Party; those were sued as the "enemies inside" (the party). The trials were common in the countries in the Soviet bloc, in which Czechoslovakia belonged. After several years (the worst trials which ended by death penalties, were held during years of 1948 – 1954) the situation slightly changed in the Soviet Union (mainly as a result of the critics of past which soviet communist party leader Nikita Khrushchev presented at the XX. congress of the Soviet Communist Party) and the changes came also to Czechoslovakia. People in the Communist Party realised its time to say that some mistakes had been made and so they started with revisions of the processes. However, only processes with communists were revised at first. In the 1968, the situation was even quite different, so called reform communist led the Communist Party of Czechoslovakia and so there was a space for another step to be made in rehabilitation, to issue a law on judicial rehabilitation. Judicial rehabilitation was the only way how former prisoners, judged in the political processes, could "purify" their names, say that they were innocent.

The law was issued just before the Warsaw army invade Czechoslovakia and the political situation turned into the next political period, called normalization. The law was amended and so the number of people rehabilitated according to this law was really small (about 1 500 compared to tens thousand sued in the political trials).

The rehabilitation and revisions of political trials then were not in the foreground of interest, contrariwise the political persecution continued, although there were no more death penalties for political reasons.

As a result of social and political changes in the countries of Soviet bloc and the Czechoslovakia, since the end of 1989 the Communist Party had no more the leading role in there. The new, democratic regime had to ask the question how to deal with the "communist past". Part of this question was the rehabilitation of the former political prisoners. The answer was found relatively quickly, another law on judicial rehabilitation was issued.

The acts were issued in different political situation and with different targets; however, they are similar in many ways. In some parts, they are even exactly the same wording. But they also differ, mainly in the number of people that were rehabilitated according to the law. Even if the new act on judicial rehabilitation solved the “problem” with former political prisoners quickly (most of the former prisoners mainly from the fifties’ were in old age and it was needed to say by law that they were innocent as long as they were alive), there were several things that mainly the former prisoners were not satisfied with. One of them was the problem of “residual penalty”. The law named the criminal acts according which the former prisoners had been sentenced and now were rehabilitated. But the former political prisoners were some time accused of more than the crime that was concern by rehabilitation and for that they could have been again penalized by the “residual penalty”.

Things in which the acts differ were however more important for the former political prisoners. First, different way of rehabilitation was chosen; in 1990 rehabilitations were given by the law, so the former political prisoners didn’t have to ask for it as it was in the case of the act from 1968. Second, the number of people rehabilitated according to the law of 1990 was higher. While according to the law of 1968 thousand and half people was rehabilitated, according to the law of 1990 it was almost 260 thousand.

Literatura

- FIALA, Petr a kol. *Komunismus v České republice. Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, 1999. 315 s. ISBN 80-210-2249-3.
- HEJL, Vilém. *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha: Univerzum, 1990. 350 s. ISBN 80-85207-01-X.
- HOPPE, Jiří. *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha: Prostor, 2009. 390 s. ISBN 978-80-7260-216-2.
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953, 2. část*. Praha: SPN, 1991. 146 s. ISBN 80-04-25700-3.
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953-1966: 3. část*. Praha: SPN, 1992. 146 s. ISBN: 80-04-25745-3.
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969: 4. část*. Praha: SPN. 81 s. ISBN 80-04-26-142-6.
- KAPLAN, Karel. *Druhý proces. Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968 -1990*. Praha: Karolinum, 2008. 582 s. ISBN 978-80-246-1431-1.
- KAPLAN, Karel. *K politickým procesům v Československu 1948-1954. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. 214 s. Sešity ÚSD, svazek 15. ISBN 80-85270-28-5.
- KAPLAN, Karel; PALEČEK, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barriston & Principal, 2001. 253 s. Poznávání komunistické minulosti. ISBN 80-85947-75-7.
- MAYER, François. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Přeložila Helena Beguivinová. Praha: Argo, 2009. 273 s. Historické myšlení, Svazek 47. Přel. z: Les Tchèqueuset leur communisme. Mémoire et identités politiques, vydaného nakladatelstvím Éditions EHESS v roce 2003. ISBN 978-80-257-0151-5.
- Na frontě studené války. Československo 1948 – 1956*. Prokop Tomek. Katalog výstavy k 60. výročí zahájení zahraničního protikomunistického odboje. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009.

PERNES, Jiří. *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 200 s. ISBN: 978-80-7325-154-3.

SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2003. 508 s. ISBN 80-7260-099-0.

VYKOUKAL, Jiří; LITERA, Bohuslav; TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha: Libri, 2004. 860 s. ISBN 80-85983-82-6.

Archivní prameny:

Národní archiv Praha

fond KSČ – Ústřední výbor KSČ 1945 – 1989, Praha – Předsednictvo ÚV KSČ 1966-1971 (KSČ – ÚV – 02/1), arch. j./bod 206/3, sv. 130

Právní předpisy

Zákon č. 82/1968 Sb.

Zákon č. 70/1970 Sb.

Zákon č. 119/1990 Sb.

Periodické tiskoviny

Lidová demokracie

Práce

Rudé právo

Slovníky, encyklopedie

Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948-1989. Ministři a jejich náměstci. Milan Bárta et al. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009. 231 s. ISBN 978-80-87211-25-0.

Vydané dokumenty

CIGÁNEK, František; FELCMAN, Ondřej. *Národní shromáždění. Květen 1967 – červenec 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 2002. 470 s. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 3. /1. svazek. ISBN 80-7285-019-9 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha); ISBN 80-7239-134-8 (Doplněk Brno).

FELCMAN, Ondřej a kol. *Vláda a prezident. Období Pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 2000. 504 s. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 8. /1. svazek. ISBN 80-7285-004-8 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha); ISBN 80-7239-077-5 (Doplněk Brno).

PECKA, Jindřich; BELDA, Josef; HOPPE, Jiří. *Občanská společnost 1967 – 1970. Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967 -1970*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 1995. 588 s. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 2. /1. svazek. ISBN 80-85270-42-0 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha); ISBN 80-85765-50-0 (Doplněk Brno).

VONDROVÁ, Jitka; NAVRÁTIL, Jaromír; MORAVEC, Jan. *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 1999. 584 s. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 9. /1. svazek. ISBN 80-85270-96-X (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha); ISBN 80-7239-056-2 (Doplněk Brno).

VONDROVÁ, Jitka; NAVRÁTIL, Jaromír. *Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen – srpen 1968)*, Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 9./2. svazek, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha-Brno, 2000. ISBN 80-7285-000-8 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha); ISBN 80-7239-065-1 (Doplněk Brno).

Potlačená zpráva (Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949 -68). Úvod a závěr Jiří Pelikán. Wien: Europa – Verlag, 1970.

Odborné články

CUHRA, Jaroslav. Die Rehabilitierung der Opfer und Gegner des Kommunismus in der Tschechoslowakei (český rukopis). *Horch und Guck*, 2002, r. 11, č. 39, s. 30-34. ISSN 1437-6164

Akademické práce

SLABOTÍNSKÝ, Radek. *Amnestie prezidenta republiky v letech 1960 a 1962 a rehabilitace politických vězňů v 60. letech*. Brno, 2010. 255 s. Dostupné z : <http://is.muni.cz/th/8747/ff_d/Dizertace.pdf>. Dizertační práce. Masarykova univerzita v Brně. Vedoucí práce prof. PhDr. Jiří Hanuš, PhD.

Elektronické zdroje

Iuridictum. Encyklopedie o právu. [online]. 2009 [cit. 2011-12-12]. Dostupné z WWW: <<http://iuridictum.pecina.cz/w/>>

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online]. 1997 [cit. 2011-08-06]. Stenoprotokol z 24. schůze Národního shromáždění republiky Československé ze dne 25. června 1968. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1964ns/stenprot/024schuz/s024006.htm>>.

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online]. 1997 [cit. 2011-08-06]. Stenoprotokol z 27. společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 20. dubna 1968. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027034.htm>>

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online]. 1997 [cit. 2011-08-06]. Stenoprotokol z 27. společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 23. dubna 1968. Dostupné z WWW: <<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027045.htm>>

Stanovisko historiků nejnovějších dějin k senátnímu návrhu zákona o účastnících protikomunistického odboje a účastnících odporu proti komunismu. [online]. 2010 [cit. 2011-12-12]. Dostupné z WWW: < <http://www.zakonotretimodboji.cz/> >

Poslal na smrt generála Píku. Nelituje toho. *Idnes.cz* [online]. 2006 [cit. 2011-10-24]. Dostupné z WWW: <http://zpravy.idnes.cz/poslal-na-smrt-general-piku-nelituje-toho-fjs-domaci.aspx?c=A060621_113253_domaci_mr>

Historik Zídek k Mašinům: Třetí odboj není odboj. *Idnes.cz* [online]. 2011 [cit. 2011-12-12]. Dostupné z WWW: <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/133339-historik-zidek-k-masinum-treti-odboj-neni-odboj>>